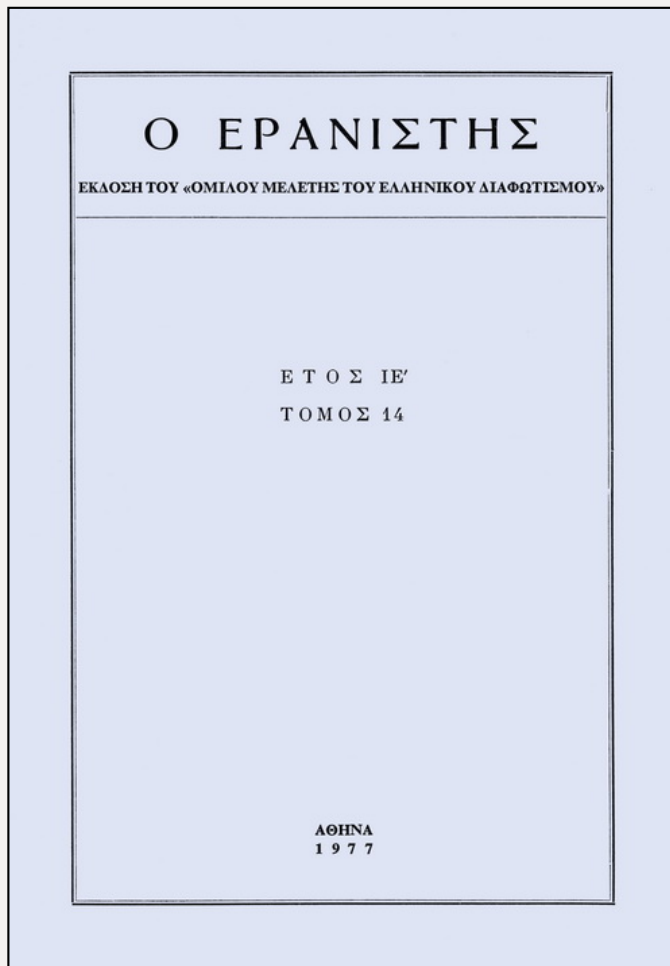

Ο Ερανιστής

Τομ. 14, 1977

**Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου
στις αρχές του 18ου αιώνα**

Λιάτα Ευτυχία
[10.12681/er.366](https://doi.org/10.12681/er.366)

Copyright © 1977

To cite this article:

Λιάτα (1977). Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα. Ο Ερανιστής, 14, 1-35.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Ἡ ἀνεπάρκεια καὶ σποραδικότητα τῶν πηγῶν γιὰ τὸ ἐλληνικὸ βιβλίον κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας δημιουργεῖ προσκόμματα στὸν ἐρευνητὴ καὶ προτάσσει στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἓνα ὀμιχλῶδες παραπέτασμα («ἀγνώστου»). Προβλήματα διακίνησης, μεγέθους παραγωγῆς, συχνότητας τῶν ἐκδόσεων, ἀνίχνευσης ἀγνωστων ἔργων, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ἐρευνα γύρω ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο θέμα, ἂν δὲ μένουν ἄλυτα, συχνὰ βρίσκουν μιὰν ἀπάντηση βασισμένη σὲ ἔμμεσες ἐνδείξεις καὶ γιὰ τοῦτο ἴσως δὲν πείθουν πάντα ἀπόλυτα τοὺς ἐπιφυλακτικούς. Στὸ στάδιο αὐτὸ τῆς σταχυολόγησης τῶν διάσπαρτων ἐκείνων στοιχείων, ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν «ἐν καιρῷ» τὴ σύνθεση συνολικῆς γιὰ τὸ θέμα μελέτης, ἐντάσσεται καὶ τούτῃ ἡ ἐργασία, συμβολὴ στὰ προβλήματα ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω.

Τὸ βιβλίον, ὡς εἶδος κατανάληψης, ἀποτελεῖ προϊόν ἐμπορεύσιμο καὶ ὑπάγεται στὸ γενικὸ ἐμπόριο τῆς ἐποχῆς. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας σημαντικότερο κέντρο παραγωγῆς καὶ διάθεσής του — ἀκόμα κι ὅταν σὲ χρόνους ὄψιμους παύει πιά νὰ εἶναι τὸ μοναδικὸ — παραμένει πάντα ἡ Βενετία. Εἰδικότερα γιὰ τὸ 17ο - 18ο αἰῶνα ἡ ἐκδοτικὴ κίνηση ἐμφανίζεται ἀνοδική· τὰ τυπογραφεῖα Ἰουλιανοῦ, Γλυκῆ, Σάρου, Βόρτολι, Θεοδοσίου — γιὰ νὰ ἀναφέρω μόνο τοὺς σπουδαιότερους «ἐκδοτικούς οἴκους»¹ — ἀναπαράγουν ἐκδόσεις παλιῆς ἢ κἀνουν καινούριες στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ μιὰ σταθερὰ ἀύξανόμενη ζήτηση. Κύριος τόπος ἀπορρόφησης τῶν βιβλίων αὐτῶν εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν παροικίαν τῆς Εὐρώπης, ἡ τουρκοκρα-

1. Οἱ κυριότερες ἐργασίες γιὰ τὰ τυπογραφεῖα αὐτὰ τῆς Βενετίας εἶναι: Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Τὰ ἐν Βενετία τυπογραφεῖα ἐλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, «Ἀθηνᾶ» 58 (1954) 286 - 342. Γ. Σ. Πλουμίδης, *Τὸ βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755 - 1824)*, Ἀθῆναι 1969. Τοῦ

ἴδιου, *Tre tipografie di libri Greci: Salicata, Saro, e Bortoli*, «Ateneo Veneto» 9 (1971) 245 - 51. Τοῦ ἴδιου, *La stampa greca a Venezia nel Secolo XVII*, «Archivio Veneto» 93 (1971) 29 - 40. Γ. Veloudis, *Das griechische Druck- und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670 - 1854)*, Wiesbaden 1974.

τούμενη ή βενετοκρατούμενη Ἀνατολή. Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι κάθε κατηγορίας γίνονται οἱ ἀποκλειστικοὶ σχεδὸν φορεῖς τῆς διάδοσής τους στὶς διάφορες περιοχές.

Περνώντας στὴν ἀνάλυση καὶ παρουσίαση τῶν στοιχείων ποὺ θὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν ἐργασία αὐτή, σημειώνουμε πὼς οἱ εἰδήσεις προέρχονται στὸ σύνολό τους σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἐμπορικὸ ἀρχεῖο τοῦ Γιωργάκη Ἀντωνίου Μέλου καὶ συμπληρωματικὰ ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Περούλη². Χρονολογικὰ καλύπτουν τὴν εἰκοσαετία 1711 - 1731. Ὁ Γ. Α. Μέλος, θηβαϊκῆς καταγωγῆς, ὕστερα ἀπὸ πολλῶν χρόνων ἐπιτυχημένη ἐμπορικὴ σταδιοδρομία στὴν Ἰσπανία, περνάει στὰ 1712 καὶ ἐγκαθίσταται μόνιμα στὴ Βενετία. Συνεργάζεται κυρίως μὲ τὰ δύο του ἀδελφία στὸ Μοριά, Νικολὸ καὶ Μιχάλη, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους ἐμπόρους, Ἕλληνες καὶ Ἰταλοὺς· οἱ ἐμπορικὲς του ἐπιχειρήσεις ὅμως ἐδῶ δὲν παρουσιάζουν τὴν παλιὰ ἄνθηση τῆς Μαδρίτης καὶ σταματᾶνε ὀριστικὰ τὸ 1732 μὲ τὸ θάνατο τοῦ Γιωργάκη Μέλου, ἐπειδὴ κανεὶς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια δὲν ἄφησε ἀπογόνους. Ὁ Μέλος θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν ὁ μέσος ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος ἐμπόρου τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἀρχεῖο του, ποὺ ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του πέρασε στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας, σώζεται σχεδὸν ὀλόκληρο καὶ βρίσκεται στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν³.

Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Μέλο, οἱ Ἀθηναῖοι Περούληδες ἀνήκουν στοὺς μεγαλεμπόρους τῆς Βενετίας· ἐγκαταστημένοι ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα στὴν πόλη αὐτή, θὰ ἀναπτύξουν μιὰ λαμπρὴ ἐμπορικὴ σταδιοδρομία μέχρι τὴν πτώση τῆς Γαληνότατης Δημοκρατίας καὶ οἱ τελευταῖες μάλιστα γενιές θὰ ταυτισθοῦν τόσο μὲ τὴν βενετικὴ κοινωνία, ὥστε μαζὶ μὲ τοὺς τίτλους εὐγενείας θὰ ἀποκτήσουν καὶ τὴ βενετικὴ ὑψηλότητα. Τὸ ὀγκῶδες ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας βρίσκεται σήμερα συγκεντρωμένο στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας⁴.

Συγκεντρώνοντας λοιπὸν ὅλες τὶς εἰδήσεις, ὅπως μᾶς τὶς δίνουν

2. Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα στὸ ἀρχεῖο Μέλου ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, στὴν ἐργασία αὐτὴ παρουσιάζεται τὸ σύνολο τῶν εἰδήσεων ποὺ ἀναφέρονται στὴ διακίνηση τοῦ βιβλίου· στὸ ἀρχεῖο Περούλη ὅμως ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου συνεχίζεται ἀπὸ τὸν Π. Μιχαηλάρη — τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν στοιχείων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἐδῶ — γιὰ-

τὸ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ κατὰ τὴν πορεία τῆς ἔρευνας νὰ ἔρθουν σὲ φῶς νέες μαρτυρίες γιὰ τὸ θέμα μας.

3. Οἱ παραπομπὲς στὸ ἀρχεῖο Μέλου θὰ γίνονται: E.I.B. — Παλ. Ἀρχ. (= Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας — Παλαιὸ Ἀρχεῖο).

4. Οἱ παραπομπὲς στὸ ἀρχεῖο Περούλη θὰ γίνονται: A.S.V. (= Archivio di Stato di Venezia).

τὰ ἀρχεῖα, τὶς παρουσιάζω ἐδῶ, μὲ χρονολογικὴ τάξη, παραθέτοντας αὐτούσια τὰ σχετικὰ κείμενα⁵:

1

1711, Μάρτης, 17/28· ἀπὸ ἀδελφούς Σάρου (Βενετία) πρὸς Νικολὸ Μέλο ('Ανάπλι)⁶:

Φατούρα διὰ τὸ κάτοθεν πράμα διὰ λογαριασμό τοῦ κῆρ Νικόλου Μέλου φορτομένα ἀπάνο εἰς τὴν μαρτζελιάννα πατρὸν Μάρκο Μαρτινοβικί διὰ νὰ παράδοθουν τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ 'Ανάπλι κατὰ τὴν μπόλιτζα δε κάρογον σιμαδεμένο μὲ τὴν ἀντίκρις μάγκα.

.....
40 ὀχτοεῖχια ντιμένα ἀλα λατίνα πρὸς S. 18 = L. 36
12 σίνοφες πρὸς S. 35 = L. 21
.....
4 ἀπόστολους πρὸς L.4. = L. 16

2

1712, Ἀπρίλης, 1· ἀπὸ Χρῆστο Λελέκο ('Ανάπλι) πρὸς Δημ. Περούλη (Βενετία)⁷:

Φατούρα δια να μοῦ φονήσις τὸ κάτοθεν πραγμα.

.....
ἀποστόλους στάμπα τοῦ Σάρου δέκα, νο 10.... χαρτὴ διὰ γράφιμο, κομένο καὶ ἀκόπο ρήζημα ἦκοσι, νο 20 νὰ εἶναι ψημένο καλὰ καὶ πάστροικό τὸ αὐτὸ χαρτὴ....

3

1712, Σεπτέμβρης· ἀπὸ Ν. Μέλο ('Ανάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁸:

Φατούρα οποιὸ νωτάρω τὸ κατοθεν πράμα δηα νὰ μοῦ φονήση ὁ ἀδελφός μου ο σιὸρ Γηρογάκις Μέλος εἰς τὴν Βενετοία δια λογαρήα-

5. Κατὰ τὴν ἐκδοση τῶν κειμένων ἀποκαταστάθηκαν μόνο τὰ κεφαλαῖα καὶ ἐγινε ὁ σωστὸς διαχωρισμὸς τῶν λέξεων μεταξύ τους, ὅπου στὸ ἔγγραφο παρουσιάζονται ἐνωμένες.

6. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 145, φ. 350^v - 351^r.

7. A.S.V., Grande Fraternal S.

Antonin, Commissaria dei Conti Peruli, b. 11, fasc. 8, φ. 12^r. Ἡ ἀποστολὴ τῶν βιβλίων αὐτῶν γίνεται στίς 5 Σεπτέμβρη 1712 (A.S.V., ὁ. π., b. 11, fasc. A, φ. 40^r).

8. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 147, φ. 76^{r-v}.

σμών εδικόν μου να είναι πάντα ης στοχαξήν τοις τόσο εις τον αγορά τουπραματον οσάν και εις τὰ έξοδα και νά νε ὄλο με σήγουρητά με δίχος σηγουρητά δεν θέλο να μου στήλεις τίποτες και αν το στήλεις ης τον Μπάτρα η ης στήν Ζάκιθο να γράφη δηα λογαριασμών σιόρ Γηοργάκη Αντονήον Μελον ναν το περήλάβη ή Μαντέλενα.

.....
χαρτοία δια εκλοισοίτες⁹ απο τήν στάμπα του Σαρον· ο αυτὸς δινει ὄντες πάγοι κανείς με τα σολδιά στο χέρει εις το αυτὸ παζάροι οπου τεις σιμήνω.

ανθολόγια 3 πρὸς L. 13

τροιῶδια 2 πρὸς L. 10

εβανγγελοιο ἓνα πρὸς L. 10

παρακλειτακι 1 πρὸς L. 7

πεντοικοσταροία 2 πρὸς L. 7

αποστολὸς 6 πρὸς L. 3 : 10 με μαυρο τομαροὶ η μιση

ορολόγια 6 πρὸς L. 3 : 10

ευκολόγια μεγάλα 4 πρὸς L. 4

Αν τα πάρεις απο τήν σταμπα τοῦ Σάρου εἶνε καλειταίρει εις τὰ αυτὰ παζαροία και δόσε και κατοι παράνω. Εδεμη ἔπαρε απο την στάμπα του Ειουλιανου οπου τεινε δηορθομένη απο τοὺς σους (sic). Αμη τοῦ Ειουλιανου μορεὶς ναν τα πάρεις φτοίνοτερα απ οτοι γράφο.

βαλειτορία 5

οχτοήχοια 12 ἔχουνε πρὸς σόδια 13...

4

1712, Νοέμβρης, 25· ἀπὸ Μιχάλη Μέλο (Ἀνάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)¹⁰:

Φατούρα ὁποῦ νοτάρο τὰ κάτωθεν μέρτζα δηα νὰ μου τὰ ψονίσει εις τήν Βενετία ὁ ἀδελφος μου ὁ σιόρ Γεοργάκης Μέλος δηα λογαριασμών εδικόν μου.... ὄλο σιγουραρησμένο ἀσιγουράρηστο δὲν θέλο νὰ μου στίλης τίποτες και νὰ μου τήν ἐστίλης με πρότο μπαστημέντο ὁποῦ νὰ λάχει δηα τὸ Ἀνάπλι ὅτη εἶαν ἀργισει νὰ μου ἔλθη γηνητέ μου ἔζημία.

9. Πρόκειται γιὰ χάρτινες εἰκόνες, ἀρκετὰ διαδομένες ἀπὸ τήν ἐποχή ἐκείνη ἐξαιτίας τοῦ χαμηλοῦ τους κόστους. Τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενε-

τίας ἐκτὸς ἀπὸ βιβλία τύπωναν και ἀπ' αὐτές.

10. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 4^v, 5^v.

ὀκτώηγια τοῦ Σάρον δεμένα ἀλὰ λατῆνα : 20
 ψαλιτίρια ὁμοια : 20
 ἀποστόλους ὁμοιους : 4
 ἀνθολόγια ὁμοια : 2
 Εὐαγγέλιο ἢ τοῦ Σάρον ἢ τοῦ Γληκῆ δηὰ ἀσίμομα καὶ νὰν τὸ ντύ-
 σης μὲ βελουδο κρεμέζο εὔτοῦ ὅτη μοῦ ἔχει ἕνας φίλος παραγκολή : 1

 Παιδαγωγίαι : 200....

Ἡ παραγγελία αὐτὴ ἐκτελεῖται λίγους μῆνες ἀργότερα καὶ ὁ Γ.
 Μέλος στὶς 4 Φλεβάρη 1713 σημειώνει στὸ κατάστιχό του¹¹:

Μέρτζα Μιχάλη Μέλλου.

.....
 1 ἐβανγγέλιο ντιμένο μὲ βαιλούδο κρεμέζο L. 40
 20 ὀκτοεῖχια } ντιμένα ἀλὰ λατῆνα τοῦ Γληκῆ πρὸς S. 18 .. L. 36
 20 ψαλιτίρια }
 4 ἀποστόλους πρὸς L. 4 : 10 L. 18
 2 ἀνθολόγια πρὸς L. 17 L. 34
 200 παιδαγωγίαι πρὸς L. 15 τῆς 100 L. 30...

5

1712, Δεκέμβρης· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Ν. Μέλο (Ἀνάπλι)¹²:

Φατούρα ὁποῦ φονίζο τοῦ αφέντός μου σιὸρ Γεοργακι Μέλου μὸν
 δόσαι ἄσπρα σὲ πόλες βολὲς δονκάτα 213.

.....
 3 μηνέα τοῦ παπα πρὸς L. 12 L. 36
 1 πεντικοστάρι L. 10

6

1713, Ἰούλης, 19· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο (Ἀνάπλι)¹³:

11. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108,
 φ. 270^r.

12. Ὁ.π., φ. 268^r. Ὁ γραμματικὸς
 εἶναι ὁ Ἀνάργος Ψαρός, νέος στὴν
 ὑπηρεσία τοῦ Γ. Μέλου, ὁ ὁποῖος
 ἀσκεῖ καθήκοντα γραμματέα καὶ βοη-
 thoῦ του στὶς ἐμπορικὲς ἐργασίαι. Ὁ
 Ψαρός λοιπὸν σημειώνει στὸ κατάστι-

χο, ποῦ κρατοῦσε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ
 αφέντη του, πὼς μὲ ἐντολὴ του ἀγό-
 ρασε τὰ ἐμπορεύματα αὐτά, τὰ ὁποῖα
 ὁ Γιωργάκης προόριζε γιὰ τὸν ἀδελ-
 φό του τὸ Νικολό, ὅπως μαθαίνουμε
 ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τους.

13. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ. b. 183,
 φ. 6^v.

... τὰ βιβλία ὅπου μου γράφης νὰ σοῦ πάρο δὲν σοῦ τα στελνὸ ἀπὸ τῆς στάμπες ὅπου λέγης μὲ τὸ νὰ εὐρίσκομαι εἰς τὸ σπιτι τοῦ σιὸρ Διμίτρι Γληκῆ καὶ δὲν θέλο νὰ κάμο τὸ ἄδικο¹⁴. λάβαι τὰ παζάριά τὸν βιβλίον τοῦ Γλικὶ¹⁵ καὶ ἂν σοῦ ἀρέσουν γράψε μου νὰ σοῦ τὰ πάρο. μὴν ἔχοντας ἄλο ἔστιλα τὴν κόπια Γεναρίου 31 μὲ τὸ καραβι Σὰν Μποναβεντούρα

7

1713, Σεπτέμβρης, 14· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Νικολὸ Πέτρου, γιὸ τοῦ Θωμᾶ Πέτρου¹⁶:

Ἔδο γραφο τὴν ἐξοδία ὅπου κανο εἰς τὸ παιδιὰ τοῦ σιὸρ Θωμα Πέτρου :

.....
 εἰς τα βιβλία ὅπου τον αγοράσαμει κοματία 13 L. 29 : 3

 μια ρετορικὴ Σκούφου..... L. 3

 λίμπρέτα διὰ γράψιμο τρία..... L.1 : 10

 ἕναν βιβλίον λεγομένο βιογγέλιο L. 4
 ἕναν καλεπίνον ντε σέται λίνγκονὲ L. 13
 μία προσοδιὰ L. 1 : 10

 τοῦ ἀγορασα μία σφέρα L. 18 : 8
 3 τόμους τοῦ Κικερὸν μὲ τῆς νοτες τοῦ Οφριγιου L. 15

 7 χαρτῆα διὰ τὴν γεογραφια L. 14

8

1713, Σεπτέμβρης, 25· ἀπὸ Ν. Μέλο (Ἀνάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)¹⁷:

Διὰ τὸν ἀδελφὸ μου τὸν σιὸρ Τζορτζι Ἀντόνιου Μέλο... τῆς σταίλ-

14. Ὁ Γ. Μέλος ἔμενε μὲ ἐνοίκιο στὸ σπίτι τοῦ Δ. Γλυκῆ, ὅπου εἶχε καὶ τὸ «ἐργαστήρι» του.

15. Ὁ κατάλογος μὲ τὰ βιβλία καὶ τίς τιμές τους, ποῦ ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Μέλος, δημοσιεύεται πιὸ κάτω, στίς σ. 30 - 34.

16. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 281^v - 282^r. Ὁ Ἀργίτης Θωμᾶς Πέτρου ἔχει ἀναθέσει τὴν κηδεμονία

τοῦ γιοῦ του Νικολοῦ, ποῦ σπουδάζει στὸ Μουράνο, στὸ Γ. Μέλο. Ὁ ἴδιος εἶναι μᾶλλον κτηματίας καὶ περιστασιακὰ μόνον ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο, ὅποτε συνεργάζεται μὲ τὸ Μέλο, ποῦ τὸν χρησιμοποιοῖ σὰν παραγγελιαδόχο του.

17. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 147, φ. 192^r - 193^r.

νο μῆα φάτουρα ροῦχα. . . καὶ μῆα αλι φάτουρα χρῖσάφικὸ καὶ αλι μῆα φάτουρα μέρτζα καὶ αλι μῆα φάτουρα λίμπα. . . Γράφο μαιρικά λίμπα δια μῆα πρόβα να μοῦ φονισης ὅς οριζις πος ἀπ αλι στάμπα δεν ἴμπορις νὰ παρις επιδιτις μαὶ το να βροῖσκαίσε εις το ἀρχοντικο τοῦ σιὸρ Γλική καὶ η τάξις ἐκή το θαίλη ἀδελφαι καὶ ουτος τιχαινε καὶ ἐγο τις γραφο τιν αφτιν φάτουρα ξέκαθάρα ενὰ πρὸς ἓνα μαὶ τὰ παζαρια ὅς τὰ στελνι σιὸρ Ταρονίτης¹⁸ τὸν πράγματέφτάδον του ἔδοξο απο τὴν στάμπα τοῦ Σάρου καὶ αν ὀριζις ουτος πολὰ καλα ειδημη ἄς λιποννε ὀλοταιλα. . .

Σὲ ξεχωριστὸ φύλλο χαρτιοῦ τοῦ στέλνει μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία τῆ φατούρα τῶν βιβλίων¹⁹:

Βιβλία. 1713 Σαιπταιβρίου 25 Αναπλι.

Αἶπαρε μον τὰ κάτοθεν βιβλία ἀπὸ τὴν στάμπα τοῦ σιὸρ Γλικεὶ περὸ μὲ τὸ παζάρη ὅπου ἀγοράζη ὁ σιὸρ Ταρονίτης καὶ ἄλη ἀπὸ τὴν στάμπα τοῦ σιὸρ Σάρου, δηατὴ ἐγὼ ἀγαπὸ πολλὰ δηα νὰ κάμο νᾶν τὸν κάμο πράγμα πολλὴ ἀμὴ τὸ πράγμα ὄντας ἦνε ἀκριβότερο ἀπὸ τον ἀλονόνε τυχαίνει αὐτὴ νὰ πουλοῦνε καὶ ἐμεῖς νὰ στεκόμαστε²⁰ καὶ δηα τὸ παρὸν γράφο ὀλίγα καὶ μὲ δεῦτερο θέλο γράφη περησότερα:

<i>Αρχῆς : ἀνθολόγια ὅπου τὰ ἔχει ἀπὸ τοῦ Σάρου ὁ σιὸρ Ταρονίτης</i>	
<i>πρὸς L. 14 τὸ ἓνα ἔπαρε</i>	<i>4</i>
<i>τροῦδιον ποῦ τὰ ἦχαι πρὸς L. 13 ἔπαραι</i>	<i>4</i>
<i>ἀπόστολους ὅπου τῆς ἦχαι πρὸς L. 3 : 10</i>	<i>4</i>
<i>ὀρολόγια μὲ δίχως χρυσάφη τάχε πρὸς L. 3 : 10</i>	<i>3</i>
<i>ἔβανγγέλια τάχαι πρὸς L. 14 τὰ ὀρδηναρια ἠγουν τὰ μίκρά.</i>	<i>2</i>
<i>εξοπάσκια ὅπου τάχαι πρὸς L. 7 ἔπαρε</i>	<i>3</i>
<i>εὐκολόγια μεγάλα ταχαι πρὸς L. 5</i>	<i>6</i>

18. Ὁ κόντε Νικολὸς Ταρωνίτης, ἐγκαταστημένος στὴ Βενετία, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ἐπιτυχημένος ἔμπορος. Γιὰ τὸ Ν. Ταρωνίτη βλ. καὶ Κ.Δ. Μέρτζιου, *Νικόλαος Ταρωνίτης τοῦ Λεονάρδου*, «*Ἀθηναϊκά*» 17(1960) 1-16.

19. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 147, φ. 184r.

20. Ἡ πληροφορία αὐτὴ γιὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ κοινοῦ στὰ βιβλία

τοῦ Γλικῆ, ἐπειδὴ εἶναι ἀκριβότερα ἀπὸ τῶν ἄλλων, διασταυρᾶνται καὶ μὲ μιὰ εἶδηση προερχόμενη ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Περούλη. Στις 21 τοῦ Μάρτη τοῦ 1722 ὁ Ἄνδρέας Γκανᾶς σὲ γράμμα του πρὸς τὸ Δημ. Περούλη ἀναφέρει ὅτι τὰ βιβλία, ποῦ τοῦ ἔστειλε ἀπὸ τὴ Βενετία, δὲν τὰ θέλουν γιατί εἶναι ἀκριβὰ (A.S.V., Grande Frat. S. Ant., Archivio Peruli, Serie terza, b. 1, s. n.).

ὀκτοῦχια πρὸς σολδία 13	12
ψαλιτιρία πρὸς σολδία 13	6
παρακλήτηκαὶς πρὸς L. 8	2
τήπικα πρὸς L. 8	2
δαμασκηνοὺς πρὸς L. 3 : 10 τῆς ἔπιραι	3
νέους θισαυροὺς πρὸς L. 3 : 10	3
Κυριακοδρομία πρὸς L.3.	4
Καλοκερηγές πρὸς L. 3	3
ναίος παράδισος πρὸς L. 3 : 10	3
παλαίος παράδισος πρὸς L. 3 : 10	3
ἐκλόγια πρὸς L. 3 : 10	3
μάργαριτες τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς L. 3	2
ἀμαρτολὸν σοτιρία πρὸς L.3 : 10	2
Στουδίτης ἕνας	1

Εἰγαπιμένος σου ἀδελφὸς Νικόλος Μέλος.

9

1714, Μάης, 15· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Θωμᾶ Πέτρου ("Ἄργος)²¹:

Φατούρα τοῦ σιῶρ Θωμᾶ Πετροῦ.

.....	
μινέα τοῦ Ἰουλιανου χρονον διο πρὸς L. 78 τὸν χρόνον	L. 156
ἕνα ἐβανγγελιο τοῦ Σάρον	L. 16

10

1714, Αὐγούστος, 9· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο ("Ἀνάπλι)²²:

Φατούρα μέρτζα τοῦ σιῶρ Μιχάλη Μέλου.

50 ὀκτοιχια πρὸς σολδία 18	L. 45
.....	

11

1714, Σεπτέμβρης, 14· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Νικόλο Πέτρου²³:

Λογαριασμὸς διὰ ταις ἐξοδὲς ὁποῦ ἔχο καμομένες εἰς τὸ παιδὴ τοῦ σιῶρ Θωμᾶ Πέτρου.

21. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 289r.

22. "Ο.π., φ. 293r.

23. "Ο.π., φ. 294v - 295r-v.

15

1716, Δεκέμβρης, 25· από Μ. Μέλο (Σμύρνη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁷:

Φατούρα οπου νοτάρο τὰ κατοθεν μεταξοτὰ δια να μᾶς τα φονίσι
ὁ σιὸρ Γιοργάκης Αντόνιος Μέλος διὰ λογαριασμὸν τις σπητροφιάς
μας Μιχάλη Μέλου καὶ κὺρ Καλίνικου Λαυριώτη σιμαδεμένα με τὴν
αντικροῆς μάγκα
ὄλοή του Γληκί να ἦνε φοδραρημένο με σαγοῆ ἕνα πο 1 σην-
ταγματιο του Γληκί ἕνα πο 1...

16

1716, Δεκέμβρης, 26· από Μ. Μέλο (Σμύρνη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁸:

Φατούρα οπου νοτάρο τὰ κατοθεν δια να μου τα φονίσι ο σιὸρ
Γιοργάκης Αντονίό Μέλος δια λογαριασμὸν Τζανετή Μπαράκο...
.....
πεδαγογίες του Γληκὴ διακόσιες πο 200...

17

1717· από Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Καλίνικο Λαυριώτη (Σμύρνη)²⁹:

Κυρ Καλινικου Λαβρισι το πραμα οπου αγοραζο.
.....
σινταγματιο του Γλιτζι L.2:10
ρολογι με σαγοι φινο L. 10

18

1717, Ἰούλης, 8· από ἕνα μικρὸ κατάστιχο τοῦ Γ. Μέλου³⁰:

Να δοσι ο Γγιουανε Πικουλις οπου του εδοσα δια δεστικα

27. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 146, φ. 121^v. Ὁ Μιχάλης Μέλος ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τ' Ἀναπλιοῦ στοὺς Τούρκους ἐπιχειρεῖ νὰ ξαναρχίσει τὸ ἐμπόριο ἀπὸ τὴν Σμύρνη· πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ συνεργάζεται γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα με τὸν ἐκεῖ ἐγκαταστημένο ἔμπορο Καλίνικο Λαυριώτη.

28. E.I.B., ὁ.π., φ. 116^v. Τὴν παραγγελία κάνει ὁ Μιχάλης ἀλλὰ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Τζανετή Μπαράκου.

29. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 308^r.

30. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., Reg. 58^d, φ. 39^v. Στὸ Τζουάνε Πίκουλη ὁ Μέλος ἔχει ξαναπληρώσει γιὰ δεστικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κατάστιχό του: εἰς τις 2 του Σεπτεβριου εδοσα του Πικουλι για να τους δεσι βιβλια L. 37. (E.I.B.—Παλ. Ἄρχ., Reg. 58^d, φ. 25^v). Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τοὺς δυὸ αὐτοὺς Βενετοὺς βιβλιοδέτες δὲ βρέθηκαν στὸ ἀρχεῖο Μέλου.

το βιβλίο τζικονια 8 πρὸς L. 22. S. 5	L. 178
Στις 3 του παροντος του εδοσα	L. 66:15
	<u>244:15</u>

Να δοσι 1717 Ιουλιου 12.

Αντοιο Κορτι του εδοσα δια δεστικα L. 44.

19

1718, Νοέμβρης, 23· ἀπὸ Θεωδωρῆ Μασιὸ (Πάτρα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³¹:

Φατούρα ὁποῦ νοτάρο τὰ κάτοθεν μέρτζα διὰ νὰ μὸν τὰ φονίσι
εἰς τὴν Βαινετιάν ὁ σιὸρ Τζόρτζης Ἀντόνιος Μέλος διὰ λογαριασμὸν
ἔδικόν μου... καὶ νὰ εἶναι ἡς στόχαξης τόσο καὶ εἰς τὴν καλιτὰ τοῦ
πραμάτου ὅσὰν καὶ στὴν ἀγορά.

.....
ὄχτοειχια τοῦ Σάρου ντουζίνες 5 λατίνα πρὸς S. 15 το ενα
φαλιτίρια ντουζίνες 5 λατινὰ πρὸς S.15 το ενα
ρολόγια σκέτα 5
παρακλητικες 2.....

20

1719· ἀπὸ Θεωδωρῆ Μασιὸ (Πάτρα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³²:

Κοπηα της φατουρας οτι θελη νὰ μας φονηση σιορ Τζοτζης Αντονηο
Μαιλος· ης την Βενετηαν και να εχη να μας τα εστηλη μαι καραβη
φρατζηκο τα μησα μαι σηγαρητὰ καὶ τα μισὰ διχος σηγουρητα.

.....	
οκατιχία του Σαρου	50
φαλητηρηα	50
παρακλητηκη	2
ρολογηα	5
ανθολογηα πο τα καλα	1
τηπήκα	2
τροηοδηα	2
μηρεα	2

31. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 145,
φ. 401ν. Ὁ Θεωδωρῆς Μασιὸς εἶναι
ἔμπορος στὴν Πάτρα καὶ μερικὲς

φορὲς συνεργάζεται με τὸ Μέλο.

32. E.I.B., ὁ.π., φ. 448ν.

Ὁ Γ. Μέλος τοῦ ἀγοράζει τὰ πράγματα τῆς παραγγελίας καὶ στέλνοντάς του τα, σημειώνει στὸ πρόχειρο κατάστιχό του³³:

1719. Τα μερκια οπου αγοραζο δια τον Θεοδορι Μασιο.

.....
 50 οχτουχια πρὸς S. 15 L. 37 S. 10
 50 ψαλιτιρια πρὸς S.15 L. 37 S. 10
 2 παρακλιτικες πρὸς 10 λιτρες L. 20
 5 ρολόγια πρὸς 3¹/₂ λίτρες L. 17.S.10
 1 ανθολογι πρὸς 15..... L. 15
 2 τιπικα πρὸς λιτρες 11¹/₂ L. 23
 2 τριοδια πρὸς λιτρες 15 L. 30
 μυνεα με το να μι γραφι τους μινες δεν τα στελο

21

1719, Μάρτης 15· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία), πρὸς Ἀνάργο Ψαρὸ (Ἀλεξάνδρεια;) ³⁴:

Φατούρα τὸ κάτοθεν πρᾶμα διὰ λογαριασμόν Ἀνάργου Ψαρὸν φοροτομένο ἀπάνο εἰς τὴν ταρτάνα ὀνομαζόμενη σαντησιμα κοντζεσιὸν καπετὰν Τζανμπατίστα Ντ' Ἀντρέ σιμαδεμένο μὲ τὴν ἀντήκρις μάρακα.

 6 σίνοφες ἀπο σαγρι πρὸς L.2 : 10.....L. 15

22

1721, Γενάρης, 27· ἀπὸ Ἀνάργο Ψαρὸ (Λιβόρνο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία) ³⁵:
 ... καὶ θέλης πάρει ἓνα ρολόγι τοῦ Γληκῆ χρῖσο μονο να εἶναι καλό. ...

23

1722, Ἰούλης, 22· ἀπὸ Δημήτρη Περούλη (Βενετία) πρὸς Κωνσταντὴ Θεοτόκη (Κέρκυρα) ³⁶:

33. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108, φ. 204^r.

34. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 307^v. Ὁ Ἀ. Ψαρὸς βρῖσκεται στὸ Λιβόρνο καὶ σκοπεύει νὰ κατέβει μὲ ἐμπόρευμα στὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ νὰ τὸ πουλήσει ἐκεῖ. Ἔτσι λοιπόν, δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε γιὰ τοῦ ἀκρι-

βῶς προορίζονται οἱ ἔξι Συνόψεις.

35. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 148, φ. 333^v.

36. A.S.V. — Grande Frat. S. Ant., Arch. Privato Peruli, Serie terza, b. 14, s.n. Ὁ Κωνσταντὴς Θεοτόκης, ἔμπορος στὴν Κέρκυρα, εἶναι γνωστός τοῦ Μέλου, στὸν ὁποῖο

Φατοῦρα διὰ τὰ κάτωθεν βιβλία διὰ λογαριασμόν κὺρ Κωνσταντῆ Θεωτόκη φωρτωμένα ἀπάνω εἰς τὸ καράβη Βέγγινα ντελλε γρατζίε καπετὰν Ἀντόνιο Τζάνης διὰ τοὺς Κροφούς.

Αρχῆς.

᾽Οκτοῦχη ἀλλὰ λατίναno 288	πρὸς S. 17	L. 244:16
Ψαλιτίρια ὡς ἄνωθεν» 300	» S. 17	L. 255:—
᾽Εκλόγια» 8	» L. 7:10	L. 60:—
Δαμασκηνοῦς» 8	» L. 5:10	L. 44:—
᾽Ωρολόγια χρυσᾶ» 5	» L. 5:10	L. 27:10
᾽Ετερα σκέτα» 1	» L. 4:—	L. 4:—
Τοπικὰ» 6	» L. 14:—	L. 84:—
Τριόδια» 10	» L. 18:—	L. 180:—
᾽Εβραγγέλια μικρὰ» 10	» L. 15:—	L. 150:—
Διακονικὰ» 20	» L. 1:10	L. 30:—
Παρακλητικαῖς» 5	» L. 10:10	L. 52:10
νέους θυσανροῦς» 10	» L. 5:—	L. 50:—
ἁμαρτολῶν σωτηρία» 10	» L. 5:—	L. 50:—
χρονογράφους» 10	» L. 5:10	L. 55:—
παιδαγωγίαις» 953	» S. 2:—	L. 95:—

συσταίνει τὸν ἀδελφὸ του, ὅταν αὐτὸς πηγαίνει στὴ Βενετία, ἀλλὰ δὲ φαίνεται νὰ συνεργάζονται στὸ ἐπαγγελματικὸ ἐπίπεδο.

Τὰ βιβλία ποὺ στέλνει ὁ Περούλης στὸ Θεωτόκη πρέπει νὰ εἶναι τοῦ Γλυκῆ· στενὴ ἐπαγγελματικὴ συνεργασία καὶ ἀλληλοὑποστήριξη ἀνάμεσα στοὺς Περούληδες καὶ τοὺς Γλυκῆδες, χρονολογούμενη ἤδη ἀπὸ τὸ 17ο αἰώνα, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ εὐλογο συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ βιβλία ἀγορασμένα ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ. Ἐνισχυτικὸ στοιχεῖο στὴ σκέψη αὐτὴ εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ τιμὲς ποὺ ἀναγράφονται στὴ «φατούρα» συμφωνοῦν περισσότερο μὲ τις τιμὲς τοῦ ἴδιου ἐκδότη ἀλλὰ μὴ δεκαετία νωρίτερα (1713) καὶ καθόλου σχεδὸν μὲ τοῦ Σάρου γιὰ τὸν ἴδιο χρόνον (1713). Τὴ σύγκριση τῶν τιμῶν βλέ-

πε πιὸ κάτω στὸν πίνακα II. Γιὰ τις σχέσεις Γλυκῆ-Περούλη βλ. Π. Μιχαηλάρη, ᾽Ανέκδοτες ἐπιστολὲς (1695 - 1696) τοῦ Μιχ. Ν. Γλυκῆ στὸ Μιχ. Σταμ. Περούλη, «Θησαυρίσματα» 13 (1976) 246 - 7, 249. Τὸ γεγονός ὅτι ἓνα μόνο ἄτομο δέχεται συγκεντρωμένη μιὰ τόσο μεγάλη ποσότητα βιβλίων (1811 συνολικὰ ἀντίτυπα διαφόρων τίτλων ἀξίας 2.615 βεν. λιρῶν), μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Θεωτόκης στὴν Κέρκυρα ἔπαιζε ἴσως τὸ ρόλο βιβλιοπώλη - εἰσαγωγέα, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄμεση λιανικὴ πώληση, θὰ εἶχε ἀναλάβει καὶ τὴ μεταπώληση βιβλίων σὲ ἄλλους μικρέμπορους. Τὸ κατάστημα τοῦ Θεωτόκη λοιπὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν διαμετακομιστικὸ κέντρο τοῦ βιβλίου στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

μηγνέα εις δώδεκα . . . χρόνους 2

μήνες 7	no	7	πρός	L.130:—	L. 335:19
ἕτερα εις ἕξη . . . χρόνον 1	»	1	»	L.120:—	L. 120:—
ἀνθολόγια	»	9	»	L. 17:—	L. 153:—
πεντικοστάρια	»	6	»	L. 10:—	L. 60:—
μισοφκόλογα	»	10	»	L. 4:—	L. 40:—
ἀποστόλους	»	10	»	L. 4:—	L. 40:—
Διδαχαῖς Μηριάτη	»	10	»	L. 6:4	L. 62:—
νέους παραδίσους	»	10	»	L. 5:10	L. 55:—
Καλοκερηνή	»	10	»	L. 4:10	L. 45:—
εὐχολόγια	»	4	»	L. 5:—	L. 20:—
λειτουργεῖαις	»	30	»	L. 1:4	L. 36:—
γραμματικαῖς Λάσκαρη	»	10	»	L. 3:10	L. 35:—
μαργαρήταις	»	6	»	L. 5:—	L. 30:—
παραδίσους	»	6	»	L. 5:—	L. 30:—
νέους κλήμακας	»	4	»	L. 5:10	L. 22:—
Κυριακοδρομεία	»	6	»	L. 5:—	L. 30:—
σύνοψις Μηρειάδη	»	14	»	L. 3:10	L. 49:—
ὄχτοῖχι καὶ ψαλιτόρι ὄλον ἕνα βιβλίον	1		διὰ	L. 2:10
ἔβαγγέλια μεγάλα	»	4	»	L. 17:—	L. 68:—
Κασέλα ἀλθίδηνη μεγάλη μετὴν κληδονία διὰ τὰ αὐτὰ					L. 14:—
					L. 2.629:5
Διὰ ντάτζιον ναῦλον καὶ κάθε ἄλλην ἔξοδον	»				114:15
					L. 2.744:—
Διὰ σηγουρητᾶ πρὸς 1 ¹ / ₄ τὰ ἑκατὸ	»				34:—
στένονν δονκάτα 448 : 2					L. 2.778:—

24

1722, Νοέμβρης, 22· ἀπὸ Νικολὸ Γερένη (Λιβόρνο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁷:

... Ἀκόμη σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ στείλεις ἕνα χαρτὶ φράγκικο καὶ ἀράπικο, ὀνομάζεται Τερζιμάν³⁸, νὰ εἶναι μεγάλο σὰν Ὀκτώηχος· καὶ ὅ,τι ξοδιάσεις τόσο στὸ χαρτὶ ὡσὰν καὶ εἰς τὴν πόσταν γράφτο νὰ

37. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 149, φ. 170^v. Κατ' ἐξαιρεση στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀποκαταστάθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, ἐπειδὴ δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ ἔχω φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου κατὰ τὴ σύνθεση τῆς

ἐργασίας. Ὁ Ἀθηναῖος Ν. Γερένης ἀσχολεῖται μετὸ ἐμπόριο καὶ ταξιδεύει σὲ διάφορα μέρη σὰν ἀνταποκριτὴς ἄλλων, μεγαλεμπόρων κυρίως.

38. Πρόκειται γιὰ γαλλοαραβικὸ λεξικό.

τὰ λάβω, ἐπειδὴ τις καὶ τὸ χρειάζεται εἶνας Σμαλὶς φίλος μου διὰ νὰ μάθει νὰ μιλάει φράγκικα. . . .

25

1723, Αὐγούστος, 17· ἀπὸ Γιάκουμο Νέγρη (Μαδρίτη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁹:

. . . καὶ σε περικαλο ἀνίσος καὶ σοὺ φενετε εὐκολα να μὸν γορασις I τριοδιο καὶ I ωρολογίον καὶ να μὸν τα στίλις. . .

26

1725, Νοέμβρης, 26· ἀπὸ Μ. Μέλο (Τρίκαλα Κορινθίας) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁴⁰:

. . . μὸν γραφης ης την ανοθεν σου γραφή να σου γραφο να στηλης τὸν ηποταχτηκού μου εινα οπου του χραιζουντε καὶ περικαλοσε στηλε του τα. . . πηνεα δωδεκα τριοδηον πεντημοσταριον τηπικο εὐκολογιον ορολόγιον αποστολον καὶ τὸ γερόν εβαγγεληον. . .

27

1727, Ἰούλης, 30· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο (Μ. Σπήλαιο)⁴¹:

Μιχαλις Μελος να δοσι το κατοθενπραμα.

.....
 ανθολογιο ενα L. 17
 παρακλιτικι μια L. 11

39. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 145, φ. 70^v. Ὁ Γιάκουμος Νέγρης, κυπριακῆς καταγωγῆς, δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο· εἶναι στὴν ὑπηρεσία κάποιου ἀνώτερου Βενετοῦ διπλωματικοῦ ὑπάλληλου.

40. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 146, φ. 285^r. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ γράμμα τοῦ Ἀθ. Φωστήρα ἀπὸ τὴν Πάτρα πρὸς τὸ Γ. Μέλο (29-12-1730), τὰ βιβλία ποὺ ἔστειλε γιὰ τὸν ὑποταχτικὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχάλη — ὁ ὁποῖος εἶχε στὸ μεταξὺ γίνει καλόγηρος — «ἐπιασαν τόπο», ἐπειδὴ ὁ διάκονος Γεώργιος χειροτονήθηκε ἱε-

ρέας καὶ πῆγε δάσκαλος στὴ σχολὴ τῶν Τρικάλων, πληρωμένος ἀπὸ τὸ Χρῦσανθο Νοταρᾶ. (E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 145, φ. 157^r). Γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Τρικάλων Κορινθίας καὶ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Χρῦσανθο Νοταρᾶ βλέπε Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα*, ἐπιμέλεια Α. Ἀγγέλου — Φ. Ἡλιοῦ, Ἀθ. 1976, σ. 7, 256.

41. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 257^v. Τὰ βιβλία αὐτὰ προορίζονται γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Μ. Σπηλαίου, ὅπου καλογερεῖ ὁ Μ. Μέλος.

τριοδιον ενα	L. 20
εβαγγελιον ενα	L. 20
εφχολογιον ενα	L. 7 S. 10
ενα ρολογιον	L. 4 S. 10
12 μινεα για το μοναστιρι οπου γραφι	L. 130

28

1727, Σεπτέμβρης, 1· από τους συνεταίρους 'Αποστόλη και Παναγιώτη (Θεσσαλονίκη) πρὸς άνώνυμο συνεργάτη τους (Βενετία)⁴²:

.... οκτοηχια του Γληκν σταχομενα 100...

29

1728, Γενάρης, 4· από Γ. Μέλο πρὸς Δημήτρη Μηγιάρη (Πάτρα)⁴³:

Η παρόν μου ηνε... και δευτερον να της δοσο ηδεισην προς σην-τροφευο την παρον πολητζα δε καργου οπου εφορτοσα με την παρόν μαρκηληάνα ... μηα κασέλα... και εχη το κατοθενπραγμα ως ηνε δια να παραδοθή του αδελφου μου κηρ Μηχαλη Μελου... στο μοναστηρη ης το Μεγα Σπηλεος....

*ανθολογη ενα
παρακλητικη μηα
εβανγελιο ενα
ευχολόγη ενα
ενα ρολογη
12 μινεα
μηα διδασκαλια του Χρησανθου.....*

30

1731, Αύγουστος, 27· από Μ. Μέλο (Μ. Σπήλαιο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁴⁴:

42. A.S.V., Grande Frat. S. Ant., Arch. Priv. Peruli, b. 45, mazzo H, no 3.

43. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 183, φ. 165^r. 'Ο Δημήτρης Μηγιάρης, έμπορευόμενος στην Πάτρα, παίζει ρόλο άπλου άποδέκτη των πραγμάτων που προορίζονται για τὸ Μ. Μέλο, έπειδη αυτός μονάζει στο Μ. Σπήλαιο και

άδυνατεί να τὰ παραλάβει ό ίδιος κατά την άφιξη του καραβιού εκεί.

44. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 146, φ. 323^r. 'Ο Γιωργάκης του στέλνει τὰ βιβλία με τον Πατρινό Δημ. Κεχρη στις 28 'Απρίλη του 1732 και γράφει πώς είναι όλα «στάμπα του Γλυκη και Σάρου». (E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 183, φ. 193^v).

... να μου στηλής μερηκο πραμα και ησε νοικοκτηρης. αρχης· τετραβαγγελα διω, να ηνε με χοντρα γραματα οτη τω φος μου ηνε κοντω και δεν οιπορο να διάβασο σε ψοιλα γραματα. Το ενα τω θελο διαλογον και το δια τον σκευωφηλακα μας, ωμηος και διω ρολογη και διο εΰκολογη και αυτα με χοντρα γραματα...

31

1731, Ἀπρίλης, 28· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Λεονάρδο Περδικάρη (Κωνσταντινούπολη)⁴⁵:

... Τὰ βιβλία ὁποῦ μοῦ γράφεις νὰ σοῦ πάρω, ἤγουν ταῖς ὄπεραις τοῦ Πλάτωνος γραικολατίνου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ξενοφῶντος τὸ εὐρίσκω γραικολατίνον, καὶ ἂν ὀρίσης τὸ ἄλλο ἐλληνικὸ μόνον ἀβιζάρισέ μου καὶ θέλω τὸ πάρη καὶ ἂν θέλεις ξεχωριστὰ τὸ λατίνον, ἀβιζάρισέ με καὶ καθὼς μοῦ γράψης, θέλει κάμω...

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ τῶν βιβλίων αὐτῶν ὁ Μέλος θὰ γράψῃ στὸν ἀνεψιὸ του στὶς 19 Ἰούλη τοῦ ἴδιου χρόνου⁴⁶:

... σοῦ ἀγόρασα τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα μὲ πολὺν κόπον, ἔστῶντας καὶ νὰ εἶναι βιβλία ὁποῦ δὲν εὐρίσκονται...

Τέλος, στὶς 13 Σεπτέμβρη τοῦ 1731 γράφει πῶς τοῦ στέλνει τὰ βιβλία⁴⁷:

... σου στελνο τα διο βιβλια γρεγολατινα.
ο Πλαντον μου εκουστισε L. 62
ο Ξενοφον μου εκουστισε L. 46
L. 108.

Τα οπια θελι τα λάβι και ας εχο τιν ιδισιν και εινε καλα το αλο βιβλιον το Θουκουδιδε δεν εβρισκετε και εχο παραγγελιά και ανισος και εβρεθι θελο σου το παρο...

32

1731, Ἀπρίλης, 22· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Λεονάρδο Περδικάρη (Κωνσταντινούπολη)⁴⁸:

... διὰ τὸ Θουκιδιδην εινε δυσκολον να ευρεθη και ευρισκοντας το θελο της το στιλη· η Ανατομία ντέλ Μπαρτολονή μὲ δυσκολία θελη

45. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 183, φ. 188r.

46. Ὁ.π., φ. 189r.

47. Ὁ.π., φ. 190r.

48. Ὁ.π., φ. 193r.

ευρεθη με το να είναι τυπομένη εδο βολετό και την ευρο ετζι μου ειπεν ο κανζιλιέρις· δια το Χαλεπίνο όπου είναι ειστερονάς τυπομένο εις την Πάδοβα δέν μου γραφισ αν θελης το μικρο η το μεγαλο και αβηζάρισε με...

Ἀπό ὅλες αὐτές τίς εἰδήσεις, συγκεντρωμένες μόνον οἱ ἀποστολές ἢ παραγγελίες βιβλίων παρουσιάζονται συνοπτικά στὸν πίνακα I.

ΠΙΝΑΚΑΣ I

Παραγγελίες καὶ ἀποστολές βιβλίων ἀπὸ τὴ Βενετία (1711-1731)

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς (Α.) ἢ παραγγελίας (Π.)	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικός οἶκος προμήθειας.
			Λίρες Σολδ.		
A. 28/3/1711	Ὁκτώηχος Ἱερὴ Σύνοψη Ἀπόστολος	40 12 4	— : 18 — : 35 4 : —	Ἀνάπλι	Σάρος
A. 5/9/1712	Ἀπόστολος	10	4 : —		
Π. Σεπτ. 1712	Ἀνθολόγιο	3	13 : —	Ἀνάπλι	Σάρος
	Τριώδιο	2	10 : —		
	Εὐαγγέλιο	1	10 : —		
	Παρακλητικὴ	1	7 : —		
	Πεντηκοστάριο	2	7 : —		
	Ἀπόστολος	6	3 : 10		
	Ὁρολόγιο	6	3 : 10		
	Εὐχολόγιο	4	4 : —		
Ψαλτήρι	5	— : 13			
Ὁκτώηχος	12	— : 13			
Π. 25/11/1712	Ὁκτώηχος	20	— : 18	Ἀνάπλι	Γλυκῆς
	Ψαλτήρι	20	— : 18		
A. 4/2/1713	Ἀνθολόγιο	2	17 : —	Ἀνάπλι	Γλυκῆς
	Ἀπόστολος	4	4 : 10		
	Εὐαγγέλιο	1	4 : —		
	Παιδαγωγία	200	— : 3		

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικὸς οἶκος προμήθειας
Α. Δεκέμβ. 1712	Μηναῖα Πεντηκοστάριο	3	12 : —	— Ἀνάπλι	—
		1	10 : —		
	Ἀνθολόγιο	4	14 : —		
	Τριώδιο	4	13 : —		
	Ἀπόστολος	4	3 : 10		
	Ὁρολόγιο	3	3 : 10		
	Εὐαγγέλιο	2	14 : —		
	Ἐξωπάσχιο	3	7 : —		
	Εὐχολόγιο	6	5 : —		
	Ὀκτώηχος	12	— : 13		
	Ψαλτήρι	6	— : 13		
	Παρακλητικὴ	2	8 : —		
	Τυπικὸ	2	3 : —		
	Π. 25/9/1713	Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	3		
Νέος Θησαυρὸς		3	3 : 10		
Κυριακοδρόμιο		4	3 : —		
Καλοκαιρινὴ		3	3 : —		
Νέος Παράδεισος		3	3 : 10		
Παλαιὸς Παδεισος		3	3 : 10		
Ἐκλόγιο		3	3 : 10		
Μαργαρίτες					
Χρυσοστόμου		2	3 : —		
Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία		2	3 : 10		
Στουδίτης	1	—			
Α. 15/5/1714	Εὐαγγέλιο Μηναῖα	1	16 : —	— Ἄργος	Σάρος Ἰουλιανὸς
		(12x2 = 24)	78 : —		
Α. 9/8/1714	Ὀκτώηχος	50	— : 18	— Ἀνάπλι	—

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικὸς οἶκος προμήθειας
			Λίρες Σολδ.		
Π. 25/12/1716	᾿Ωρολόγιο	1	10 : —	Σμύρνη	Γλυκῆς
A. -/-/1717	Συνταγματίο	1	2 : 10		
Π. 26/12/1716	Παιδαγωγία	200	—	Σμύρνη	Γλυκῆς
Π. 23/11/1718	᾿Οκτώηχος	60	— : 15	Πάτρα	Σάρος
	Ψαλτήρι	60	— : 15		
	Παρακλητικὴ	2	—		
	᾿Ωρολόγιο	5	—		
A. -/-/1719	᾿Οκτώηχος	50	— : 15	Πάτρα	Σάρος
	Ψαλτήρι	50	— : 15		
	Παρακλητικὴ	2	10 : —		
	᾿Ωρολόγιο	5	3 : 10		
	᾿Ανθολόγιο	1	15 : —		
	Τυπικὸ	2	11 : 10		
Τριώδιο	2	15 : —			
A. 15/3/1719	Ἱερὴ Σύνοψη	6	2 : 10	᾿Αλεξάνδρεια(;)	—
Π. 27/1/1721	᾿Ωρολόγιο	1	—	Λιβόρνο	Γλυκῆς
A. 22/7/1722	᾿Οκτώηχος	288	— : 17	Κέρκυρα	Γλυκῆς
	Ψαλτήρι	300	— : 17		
	᾿Εκλόγιο	8	7 : 10		
	Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	8	5 : 10		
	᾿Ωρολόγιο (χρυσόδετο)	5	5 : 10		
	᾿Ωρολ. (ἀπλὸ)	1	4 : —		
	Τυπικὸ	6	14 : —		
	Τριώδιο	10	18 : —		
	Εὐαγγέλιο	10	15 : —		
↓				↓	↓

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικός οἶκος προμήθειας
↑			Λίρες Σολδ.	↑	↑
Α. 22/7/1722	Ἱεροδιακονικὸ	20	1 : 10	— Κέρκυρα	Γλυκῆς
	Παρακλητικὴ	5	10 : 10		
	Νέος Θησαυρὸς	10	5 : —		
	Ἀμαρτωλῶν				
	Σωτηρία	10	5 : —		
	Χρονογράφος	10	5 : 10		
	Παιδαγωγία	953	— : 2:3		
	Μηναῖα (σὲ 12 τόμους)	31	130 : —		
	Μηναῖα (σὲ 6 τόμους)	6	120 : —		
	Ἀνθολόγιο	9	17 : —		
	Πεντηκοστάριο	6	10 : —		
	Εὐχολόγιο μισὸ (Μισευχολόγιο)	10	4 : —		
	Ἀπόστολος	10	4 : —		
	Διδαχὲς Μηνιάτη	10	6 : 4		
	Νέος Παράδεισος	10	5 : 10		
	Καλοκαιρινὴ	10	4 : 10		
	Εὐχολόγιο	4	5 : —		
	Λειτουργίες	30	1 : 4		
	Γραμματικὴ Κ. Λασκάρεως	10	3 : 10		
	Μαργαρίτες				
	Χρυσοστόμου	6	5 : —		
	Παράδεισος	6	5 : —		
	Νέος Κλίμακας	4	5 : 10		
Κυριακοδρόμιο	6	5 : —			
Ἱερὴ Σύνοψη	14	3 : 10			
Ἰακώβου - Ψαλτήρι	1	2 : 10			
Εὐαγγέλιο	4	17 : —			
Π. 22/11/1722	Τερζιμάν	1	—	Λιβόρνο	—

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικὸς οἴκος προμήθειας
			Λίρες Σολδ.		
Π. 17/8/1723	Τριώδιο Ὁρολόγιο	1 1	— —	Μαδρίτη	—
Π. 26/11/1725	Μηναιᾶ Τριώδιο Πεντηκοστάριο Τυπικὸ Εὐχολόγιο Ὁρολόγιο Ἀπόστολος Εὐαγγέλιο	12 1 1 1 1 1 1 1	— — — — — — — —	Τρίκαλα Κορινθίας	Γλυκῆς (;)
Α. 30/7/1727	Ἀνθολόγιο Παρακλητικὴ Τριώδιο Εὐαγγέλιο Εὐχολόγιο Ὁρολόγιο Μηναιᾶ	1 1 1 1 1 1 12	17 : — 11 : — 20 : — 20 : — 7 : 10 4 : 10 130 : —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς (;)
Π. 1/9/1727	Ὁκτώηχος	100	—	Θεσ/νίκη	Γλυκῆς
Α. 4/1/1728	Ἀνθολόγιο Παρακλητικὴ Εὐαγγέλιο Ὁρολόγιο Μηναιᾶ Διδασκαλία Χρῦσανθου	1 1 1 1 12 1	— — — — — —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς (;)
Π. 27/8/1731	Τετραυάγγελο	2	—	Μονὴ Μ.	Γλυκῆς
Α. 28/4/1732	Ὁρολόγιο Εὐχολόγιο	2 2	— —	Σπηλαίου κ' Σάρως	κ' Σάρως
Α. 13/9/1731	Πλάτωνα ἔργα Ξενοφόντα ἔργα	1 1	62 : — 46 : —	Κων/λη	—

Σημ. Γιὰ τὰ Μηναιᾶ, ἡ τιμὴ ἀναφέρεται σὲ δλόκληρη τὴ σειρά.

Αὐτὸ ποὺ παρατηροῦμε ἐδῶ εἶναι ὅτι οἱ περισσότερες παραγγελίες ἐκτελοῦνται ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Γλυκῆ, μολονότι οἱ τιμές του εἶναι πολὺ ὑψηλότερες ἀπὸ τῶν ἄλλων. Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ σημαίνει πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα κοινό, τοῦ ὁποίου τὸ πολιτισμικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ποιότητα ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ κόστος, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἐκτελεστὲς ὄλων αὐτῶν τῶν παραγγελιῶν (Μέλος καὶ Περούλης) εἶχαν εἰδικούς — ὅπως εἶπαμε — λόγους νὰ «πλασάρουν» τίς ἐκδόσεις ἢ γενικότερα νὰ ἀγοράζουν ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ.

Ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνει κανεὶς ἰδιαίτερα εἶναι ἡ αἰσθητὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς τιμές τῶν δύο ἐκδοτῶν. Στὸν πίνακα II εἶναι συγκεντρωμένα ἐκεῖνα μόνο τὰ βιβλία, ποὺ ἡ ἀναγραφή τῶν τιμῶν τους καὶ στὶς δυὸ ἐκδόσεις μᾶς ἐπιτρέπει κάποιες μεταξὺ τους συγκρίσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Τιμές τῶν ἐκδόσεων Γλυκῆ καὶ Σάρου
(σὲ λίρες βενέτικες)

Τίτλοι βιβλίων	Τιμές Σάρου	Τιμές Γλυκῆ	
	1713	1713	1722
Ἄμαρτωλῶν Σωτηρία	3 : 10	—	5
Ἄνθολόγιο	14	17	17
Ἄποστολος	3 : 10	4 : 10	4
Ἐκλόγιο	3 : 10	7 : 10	7 : 10
Εὐχολόγιο	5	7 : 10	5
Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	3 : 10	5 : 10	5 : 10
Καλοκαιρινή	3	4 : 10	4 : 10
Κυριακοδρόμιο	3	4 : 10	5
Μαργαρίτες Χρυσοστόμου	3	4 : 10	5
Νέος Θησαυρὸς	3 : 10	5 : 10	5
Νέος Παράδεισος	3 : 10	5 : 10	5 : 10
Παρακλητικὴ	8	11	10 : 10
Τριώδιο	13	20	18

Κάνοντας τὴ σύγκριση πρῶτα συγχρονικὰ ἀνάμεσα στὶς τιμές τοῦ Γλυκῆ καὶ τοῦ Σάρου, διαπιστώνουμε ὅτι τὰ βιβλία τοῦ πρώτου εἶναι κατὰ μέσο ὄρο 2 λίρες καὶ 16 σολδία ἀκριβότερα ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ποσὸ ὅπωςδήποτε ἀρκετὰ σημαντικὸ, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ

τὴν προτίμηση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, καὶ τῶν ἐμπόρων γιὰ τὶς ἐκδόσεις Σάρου. Μιὰ δευτέρα ματιά, τώρα διαχρονικά, στὶς τιμές τοῦ 1713 καὶ 1722, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὶς ἐκδόσεις Γλυκῆ, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐλάχιστες μεταβολές ἔχουν ἐπέλθει στὴ διατίμηση τῶν βιβλίων εἴτε στὴν κατεύθυνση μιᾶς μικρῆς αὐξήσης εἴτε στὴν τάση γιὰ μιὰ ἐλάχιστη μείωση. Δίχως νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ δοθεῖ μιὰ λογικὴ ἐξήγηση στοῦ φαινόμενου, παρατηροῦμε ὅτι, Ἀπόστολος, Εὐχολόγιο, Νέος Θησαυρός, Παρακλητικὴ καὶ Τριώδιο, ἔχουν λίγο κατέβει, ἐνῶ τὸ Κυριακοδρόμιο καὶ οἱ Μαργαρίτες τοῦ Χρυσόστομου ἔχουν ἐλαφρῶς ἀκριβῆναι· στὰ ἄλλα οἱ τιμές εἶναι ἀμετάβλητες.

Ἐνδιαφέρον θὰ ἦταν, ἂν μπορούσαμε νὰ ἔχουμε τὸ ποσοστὸ ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὰ βιβλία στὴ συνολικὴ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ποῦ ἐξάγονται ἀπὸ τὴ Βενετία πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Κάτι τέτοιο ὅμως εἶναι ἐφικτὸ νὰ τὸ παρακολουθήσουμε μόνο σὲ τέσσερες περιπτώσεις, ποῦ συγκεντρώνονται στὸν πίνακα III.

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Ἐναλογία ἀξίας τῶν βιβλίων στὴ συνολικὴ ἀξία τῆς παραγγελίας

Ἡμερομηνία φατούρας	Συνολικὴ ἀξία φατούρας		Ἀξία βιβλίων	
	Λίρες	%	Λίρες	%
28 Μαρτίου 1711	7.213	100	73	1,01
4 Φεβρ. 1713	3.626	100	158	4,36
15 Μαρτίου 1719	5.563	100	15	0,27
— — 1719	1.398	100	179	12,8

Ἐδῶ οἱ εἰδήσεις γιὰ τὰ βιβλία προέρχονται ἀπὸ μεγάλες «φατούρες», ὅπου σημειώνεται ἡ συνολικὴ ἀξία ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναλυτικὴ κατὰ εἶδος ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Ὑποχρεωμένοι νὰ περιοριστοῦμε στὶς ἐνδεικτικὲς αὐτὲς περιπτώσεις φτάνουμε στὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: σὲ τέσσερες ἀποστολές (οἱ δύο πρῶτες καὶ ἡ τέταρτη προορίζονται γιὰ τὸ Μοριά, ἐνῶ ἡ τρίτη μᾶλλον γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια) συνολικῆς ἀξίας 17.800 βενετικῶν λιρῶν τὰ βιβλία κοστίζουν μόνο 425 λίρες καὶ ἐκπροσωποῦν σὲ ποσοστὸ μόνο τὸ 2,4 %. Ἐνα ποσοστὸ 3% γιὰ τὰ βιβλία ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν εἰσαγωγῶν δίνει τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ποθητοῦ Ξένου⁴⁹

49. Sp. Asdrachas, *Faits économiques et choix culturels: à propos du commerce de livres entre Ve-*

nise et la Méditerranée orientale au XVIIIe siècle, «Studi Veneziani» 13 (1971) 591.

(β' μισό τοῦ 18ου αἰ.) καὶ 2,99% ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἐμπόριο Σελέκη-Σάρου (α' μισό τοῦ 18ου αἰ.)⁵⁰.

"Ὅσο καὶ ἂν τὸ 2,4% δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τῶν βιβλιοαποστολῶν, ἡ ἀναφορά στὰ δύο ἄλλα ἀρχεῖα μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει μὲ ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις στὴν ἀναγωγή τοῦ ἐξαγομένου ἀπὸ τὸ μερικὸ σὲ γενικὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου συμπέρασμα· ὅτι δηλαδὴ στὸ 18ο αἰὼνα τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων στὴν Ἑλλάδα βιβλίων κυμαίνονταν γύρω στὸ 2,5% - 3% περίπου.

Στὸν πίνακα IV συγκεντρώνονται τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὶς πηγές μας, μὲ τρόπο πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε ἀναλυτικὰ τὴ διάθεσή τους, στὴν ἐλληνικὴ ἀγορά, κατὰ ἔτη καὶ κατὰ τίτλους.

Καθὼς μᾶς δείχνει ὁ πίνακας IV, στὴν εἰκοσαετία 1711-1731, συνολικὰ 2.953 ἀντίτυπα 38 διαφορετικῶν βιβλίων φεύγουν ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ διοχετεύονται κυρίως στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ πού προορίζεται γιὰ Σμύρνη, Λιβόρνο, Μαδρίτη, Κωνσταντινούπολη. Σὲ σύνολο 23 ἀποστολῶν ἢ παραγγελιῶν τὰ διάφορα ἔργα ἀπαντῶνται μὲ τὴν ἐξῆς συχνότητα: δώδεκα φορές βλέπουμε νὰ παραγγέλνονται Ὁρολόγια, ὁκτὼ φορές Ὁκτωήγια· Εὐαγγέλια, Παρακλητικὲς καὶ Τριῶδια ἑπτὰ φορές· Ἀνθολόγια καὶ Μηναῖα ἕξι παραγγελίες· Ἀπόστολοι καὶ Ψαλτήρια πέντε· τέσσερες φορές τὰ Τυπικὰ καὶ τρεῖς φορές Παιδαγωγίες, ἐνῶ γιὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἔχουμε μιὰ ἢ δυὸ μόνο παραγγελίες. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ἡ ποσότητα τῶν ἀντιτύπων τῆς Παιδαγωγίας, πού ἀποστέλλονται ἀπὸ τὴ Βενετία στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὴ συχνότητα τῶν ἀποστολῶν τῆς σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα βιβλία, ὅπου ἔχουμε πολλὰ παραγγελίες ἀλλὰ γιὰ μικρὸ ἀριθμὸ ἐντύπων. Ἡ κατ' ἐξοχὴν χρῆση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ σὰν ἀλφαβητάρι τῆς κατώτερης ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας, ἐξηγεῖ τοὺς ἐντυπωσιακοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀποστολῶν του. Ἔτσι λοιπόν, στὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ πίνακα IV τὸ ὑψηλότερο ποσοστὸ ἔχουν οἱ Παιδαγωγίες μὲ τὸ 45,82% καὶ δεῦτερο ἔρχεται τὸ Ὁκτωήγι μὲ 21,43%. Ἀκολουθοῦν, τὸ Ψαλτήρι μὲ 14,93%, τὰ Μηναῖα μὲ 3,39%, ἐνῶ ἀπὸ τὰ τὰ ὑπόλοιπα μόνο τὸ Ὁρολόγι, ἢ Σύνοψη, ὁ Ἀπόστολος καὶ οἱ Λειτουργίες ξεπερνοῦν τὴ μονάδα· ὅλα τὰ ἄλλα βρίσκονται σὲ ἐπίπεδα χαμηλότερα ἀπὸ τὸ 1%. Ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὰ δυὸ βιβλία μὲ τὴ μεγαλύτερη ζήτηση, δηλαδὴ τὴν Παιδαγωγία καὶ τὸ Ὁκτωήγι (τὸ

50. "Ο.π., σ. 595.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Διάθεση τῶν βιβλίων κατὰ ἔτη

ΤΙΤΛΟΙ	1711	1712	1713	1714	1716	1718	1719	1721	1722	1723	1725	1727	1728	1731	Σύνολο	%
Ἄμαρτωλῶν Σωτηρία			2						10						12	0,41
Ἄνθολόγιο		3	6				1		9			1	1		21	0,71
Ἀπόστολος	4	16	8						10	1					39	1,32
Γραμματική Κ. Λασκάρεως									10						10	0,34
Διδασκαλία Χρύσανθου													1		1	0,03
Διδαχὲς Μηριάτη									10						10	0,34
Ἐκλόγιο			3						8						11	0,37
Ἐξωπάσχιο			3						3						3	0,10
Εὐαγγέλιο		5	3	1					14	1	1	1			26	0,88
Εὐχολόγιο			6						4	1	1		2		14	0,47
Εὐχολόγιο μισθ			3						10						10	0,34
Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ									8						11	0,37
Ἱεροδιακονικὸ									20						20	0,68
Καλοκαιρινή				3					10						13	0,44
Κυριακοδρόμιο				4					6						10	0,34
Λειτουργίες									30						30	1,01
Μαργαρίτες Χρυσοστόμου			2						6						8	0,27
Μηναῖα		3		24					37	12	12	12			100	3,39
Νέος Θησαυρὸς			3						10						13	0,44
Νέος Κλίμακας									4						4	0,13
Νέος Παράδεισος				3					10						13	0,44
Ξενοφών, ἔργα													1		1	0,03
Ὀκτώηχος	40	12	32	50		60	50		289			100			633	21,43
Παιδαγωγία			200		200				953						1.353	45,82
Παράδεισος			3						6						9	0,30
Παρακλητικὴ		1	2			2	2		5			1	1		14	0,47
Πεντηκοστάριο		3							6	1					10	0,34
Πλάτων, ἔργα														1	1	0,03
Κατηχητικὸ Θ. Στουδίτη			1											1	1	0,03
Σύνοψη Ἱερῆ	12						6		14						32	1,08
Συνταγματίο					1										1	0,03
Τερζιμάν									1						1	0,03
Τετραβάγγελιο														2	2	0,07
Τριώδιο		2	4			2			10	1	1	1			21	0,71
Τυπικὸ			2			2			6	1					11	0,37
Χρονογράφος									10						10	0,34
Ψαλτήρι		5	26			60	50		300						441	14,93
Ὡρολόγιο		6	3		1	5	5	1	6	1	1	1	1	2	33	1,12
Σύνολο	56	56	322	75	202	127	118	1	1.832	2	19	118	17	8	2.953	100,00

ἀλφαβητάρι τῆς δεύτερης ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας), εἶναι τῆς τάξεως τοῦ δυὸ πρὸς ἓνα.

Στὸν πίνακα V, οἱ δοσμένοι ἀπὸ τὸν πίνακα IV τίτλοι βιβλίων ἐντάσσονται σὲ ὁμοειδεῖς κατηγορίες⁵¹: λειτουργικά, βιβλία ποῦ ἐξυπηρετοῦν τὴν ἀνάγκην τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν· βιβλία ψυχοφελῆ, σὰ ὅποια περιλαμβάνονται τὰ θρησκευτικὰ ἔντυπα ποῦ ἀπευνοῦνται σὰ λαϊκὰ στρώματα καὶ τοὺς ἱερωμένους· σχολικὰ ἐγχειρίδια· διάφορα, ὅπου ἐντάσσω τὸ σύνολο τῶν βιβλίων ποῦ ἀνήκουν σὲ ἄλλες ομάδες ἐντύπων.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Διάθεση βιβλίων κατὰ κατηγορίας

Ἔτος	Λειτουργικά	Ψυχοφελῆ	Σχολικά	Διάφορα
1711	12	—	44	—
1712	19	4	33	—
1713	24	32	266	—
1714	25	—	50	—
1716	1	1	200	—
1718	5	2	120	—
1719	16	2	100	—
1721	1	—	—	—
1722	160	99	1.552	21
1723	2	—	—	—
1725	17	1	1	—
1727	17	1	100	—
1728	15	2	—	—
1731	6	—	—	2
Σύνολο	320	144	2.466	23

Οἱ κατηγορίες αὐτὲς ποσοστιαῖα ἐκφρασμένες μᾶς δίνουν ἓνα 10,84% γιὰ τὰ Λειτουργικά, 4,87% γιὰ τὰ Ψυχοφελῆ, 83,5% γιὰ τὰ Σχολικά καὶ 0,77% γιὰ τὰ χαρακτηριζόμενα σὰν Διάφορα. Στὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῶν σχολικῶν βιβλίων συμπεριλαμβάνονται, ὅπως διευ-

51. Τὸ Ὀκτώηχι, τὸ Ψαλτήρι, ὁ Ἄποστολος καὶ ἡ Παιδαγωγία συνθέτουν τὴν κατηγορίαν τῶν Σχολικῶν. Ἄπὸ τὴν κατηγορίαν τῶν Λειτουργικῶν λείπουν τὰ τρία προαναφερ-

θέντα ἀλφαβητάρια, ἐπειδὴ ἐντάχθησαν σὰ Σχολικά· σὰ Διάφορα τέλος περιλαμβάνονται ὁ Πλάτωνας, ὁ Ξενοφώντας, ἡ Γραμματικὴ τοῦ Λάσκαρη, ὁ Χρονογράφος καὶ ὁ Τερζιμάν.

κρινίστηκε, εκτός από τις Παιδαγωγίες και τὰ τρία λειτουργικά βιβλία, Ὀκτωήχι, Ψαλτήρι και Ἀπόστολος, ἐπειδὴ περισσότερο ἴσως και ἀπὸ τις λειτουργικές ἀνάγκες χρησιμεύουν σὲ μεγάλη ἔκταση γιὰ νὰ ικανοποιηθοῦν ἀνάγκες τῆς πρώτης ἐκπαίδευσης σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἄν τώρα στὰ αὐστηρά λειτουργικά βιβλία προσθέσουμε και τὰ τρία λειτουργικά-ἀλφαβητάρια, τὸ ποσοστὸ τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνεβαίνει στὸ 48,56%, ἐνῶ τὰ καθαρὰ σχολικά, δηλαδὴ μόνον οἱ Παιδαγωγίες, πέφτουν στὸ 34,95%. Τῆ μεγαλύτερη κυκλοφορία ἔχει ἡ Παιδαγωγία, τὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιον τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης· μέσα στὸ σῶμα-σύνολο τῶν τεσσάρων μόνον σχολικῶν βιβλίων αὐτὴ κατέχει τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τοῦ 54,86%, ἐνῶ τὸ Ὀκτωήχι φτάνει τὸ 25,60%, τὸ Ψαλτήρι τὸ 17,88% και ὁ Ἀπόστολος, μόλις τὸ 1,58%. Τὸ χαμηλὸ ποσοστὸ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἦταν τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιον προχωρημένων πιά μαθητῶν, πὺ ὁ ἀριθμὸς τους εἶχε ὑποστῆ σημαντικὴ μείωση σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μαθητὲς τῆς πρώτης τάξεως⁵².

Ὅπως ἀναφέρθηκε και στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἐργασίας⁵³, ἀνάμεσα στὰ διάφορα βιβλιολογικὰ στοιχεῖα, πὺ ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μέλου, ὑπάρχει κι ἓνας τιμοκατάλογος βιβλίων, τὰ ὁποῖα πουλοῦσε ὁ Γλυκῆς. Ὁ κατάλογος αὐτός⁵⁴, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀχρονολόγητος, παρουσιάζει κι ἓνα ἐπιπλέον πρόβλημα ὡς πρὸς τὸ χαρακτηρισμὸ του. Σὲ γράμμα, πὺ τέλη τοῦ Γενάρη τοῦ 1713 στέλνει ὁ Γ. Μέλος στὸν ἀδελφὸ του Μιχάλη, ὑπάρχει και ἡ ἐξῆς φράση: «...Λάβε τὰ παζάρια τῶν βιβλίων τοῦ Γλυκῆ και ἂν σοῦ ἀρέσουν, γράψε μου νὰ σοῦ τὰ πάρω...» Στὴ συνέχεια τοῦ γράμματος ὅμως δὲν δίνονται τὰ «παζάρια» κανενὸς βιβλίου· πολὺ φυσικὸ θὰ ἦταν νὰ ἐπισυνάψει ὁ ἐπιστολογράφος σὲ ξεχωριστὸ φύλλο χαρτιοῦ τις τιμὲς τῶν βιβλίων και νὰ μὴ διακόψει τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του παρεμβάλλοντας ἓνα μακρὸν κατάλογο. Στέλνοντας δὲ τὸ γράμμα μὲ τὸν ἐμπεριεχόμενον κατάλογο κράτησε ἀντίγραφα και γιὰ τὰ δυό. Ἡ φράση λοιπὸν αὐτὴ «Λάβε τὰ παζάρια τῶν βιβλίων...» σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰν ἀπάντηση τοῦ Νικολοῦ⁵⁵, πὺ φτάνει στὴ Βε-

52. Φ. Η. Ἡλιοῦ, Σημειώσεις γιὰ τὰ «τραβήγματα» τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων τὸν 16ο αἰῶνα, «Ἑλληνικά» 28 (1975) 114 - 115.

53. Βλ. σ. 6, σημ. 15.

54. E.I.B.— Παλ. Ἀρχ., Reg. 58d, φ. 59v - 60r.

55. Τὰ ἀδελφία Νικολὸς και Μιχάλης συνεργάζονται στὸ ἐμπόριο — τὸν πρῶτο καιρὸ τουλάχιστον — και εἶναι σίγουρο πὺς ὁ ἓνας ἐνημερώνεται γιὰ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἄλλου μὲ τὸ Γιωργάκη. Ἔτσι και στὴν περίπτωση αὐτῆ, ὅταν ἔφτασε ὁ

νετία 2 - 3 μῆνες ἀργότερα, μὲ ἔκανε νὰ δεχτῶ ὅτι πρόκειται γιὰ τιμοκατάλογο τοῦ Γλυκῆ καὶ νὰ τὸν χρονολογήσω στὶς 31 Γενάρη τοῦ 1713.

Ἄν ὅμως στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησής δόθηκε μιὰ ἱκανοποιητικὴ — πιστεύω — ἀπάντηση, παραμένουν οἱ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν πληρότητά του καὶ γιὰ τὸ ἂν τὰ βιβλία, ποὺ ἀναφέρει, εἶναι ἀποκλειστικά καὶ μόνο ἐκδόσεις Γλυκῆ. Μιὰ ἀντιπαράβολη μὲ τὸν κατάλογο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γλυκῆ ὡς τὰ 1713, ὅπως τὶς παρουσιάζει συγκεντρωμένες ὁ Γ. Βελουδῆς⁵⁶, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κατάλογος, ποὺ δίνει ὁ Μέλος, δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ ἐκδότη. Ἀπὸ τὶς 100 ἐκδόσεις ποὺ ἔκανε ὁ Γλυκῆς μέχρι τὸ 1713 — πάντα σύμφωνα μὲ τὴν καταγραφή τοῦ Βελουδῆ — 22 τίτλοι ἔργων δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλόγό μας· πρόκειται κυρίως, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά, γιὰ κοσμικὰ ἔργα, γιὰ βιβλία ὄχι μεγάλης κυκλοφορίας, πράγμα ποὺ ἀδυνατίζει πολὺ τὴν ὑπόθεση, ὅτι ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸν κατάλογο μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἦσαν ἔργα ἐξαντλημένα. Ἐπειδὴ στὸν κατάλογο τοῦ 1713 ἐκεῖνο ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι τὸ θρησκευτικὸ βιβλίον — μὲ ἐξαιρεση ἐλάχιστα μόνο λαϊκὰ ἔργα — φαίνεται πιθανότερο πὼς ὁ Μέλος ἔκανε μιὰ ἐπιλογή καὶ σημείωσε τὶς τιμὲς γιὰ ἐκεῖνα μόνο ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ, βάσει τῆς δεδομένης ζήτησης ἢ κατὰ τὴν κρίση του, πίστευε πὼς θὰ ἐνδιέφεραν τὸ κοινὸ στὸ ὅποιο ἀπευθυνόταν ὁ ἀδελφός του γιὰ νὰ ἐμπορευτεῖ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σκέλος τῶν ἐπιφυλάξεων, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ μᾶς πείθει ὅτι ὅλες οἱ ἀναγραφόμενες ἐκδόσεις ἔχουν γίνῃ ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων. Σὲ 58 συνολικὰ τίτλους, ποὺ ἀναγράφονται στὸν κατάλογο αὐτό, οἱ 43 ἀντιστοιχοῦν σὲ βιβλιογραφημένες ἐκδόσεις Γλυκῆ· οἱ 15 ὑπολοιπες ἢ εἶναι τίτλοι βιβλίων τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζουμε ἐκδοσὴ ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ⁵⁸ ἢ

κατάλογος μὲ τὶς τιμὲς τῶν βιβλίων, τὰ δυὸ ἀδέλφια, ἀφοῦ τὸν μελέτησαν, κατάληξαν πὼς εἶναι πολὺ ἀκριβὰ καὶ δὲν πουλιοῦνται· ὁ Νικολὸς μὲ γράμμα του τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1713 ἀνάλαβε νὰ ἐνημερώσει σχετικὰ τὸν ἀδελφὸ τους στὴ Βενετία.

56. G. Veloudis, *Das griechische...*, ὅ.π., 93 - 96.

57. Τὶς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Γλυκῆ ποὺ δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο τοῦ Μέλους, μπορεῖ νὰ τὶς βρεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸν κατά-

λογο τοῦ Βελουδῆ μὲ αὐξοῦντα ἀριθμὸ : 2, 4, 6, 19, 23, 34, 36, 37, 42, 52, 56, 58, 60, 61, 63, 64, 69, 71, 76, 83, 86, 88, 89, 90, 92, 96, 97.

58. Στὸν κατάλογο ποὺ δημοσιεύω πρὶν κάτω τὰ ἀβιβλιογράφητα ὡς τὸ 1713 ἔργα τοῦ Γλυκῆ — ἂν τελικὰ δεχθοῦμε πὼς πρόκειται γιὰ δικές του μόνο ἐκδόσεις — ἔχουν αὐξοῦντα ἀριθμὸ : 1, 10, 13, 14, 16, 17, 20, 28, 31, 37, 42, 56, 59, 60, 65.

είναι έργα άλλων εκδοτῶν (κυρίως τοῦ Σάρου), μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ Γλυκῆς θὰ φρόντιζε νὰ ἔχει ἐφοδιάσει τὸ βιβλιοπωλεῖο του γιὰ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ζητήσεις τῶν πελατῶν του. Ἡ ὑπαρξὴ ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ βιβλίων ὅπως τὸ Ἀνθολόγιο, ἡ Σύνοψη, ἡ Παιδαγωγία κ.λ.π., ἐνισχύει τὴν ἀποψὴ ὅτι δὲν μπορεῖ ἕνας ἐκδότης σὰν τὸ Γλυκῆ νὰ μὴν ἔχει κάνει ὡς τὸ 1713 δικές του ἐκδόσεις γιὰ τόσο κοινὰ ἔργα, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιοῦ ξένες. Ἐπειδὴ ἐντούτοις οἱ συλλογισμοὶ αὐτοὶ δὲν αἴρουν κάθε ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἀμφισβητούμενο θέμα, θὰ ἀπέδιδαν τελικὰ μετὰ ἐπιφυλάξεις τὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ καταλόγου σὲ ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ. Ὅπως δὲ ἄρα ὁ μῦθος ἡ ἀξία του παραμένει ἀμείωτη, ἐπειδὴ, ἔστω καὶ ἐλλιπής, εἶναι ὁ πιὸ πρῶτος γνωστὸς κατάλογος τοῦ Γλυκῆ καὶ ἐπιπλέον λειτουργεῖ σὰν τιμοκατάλογος βιβλιοπωλείου γιὰ 60 περίπου ἔργα.

Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ καταλόγου τηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτότυπου στοὺς τίτλους τῶν βιβλίων καὶ μόνο τὰ κεφαλαῖα ἀποκαταστάθηκαν· γιὰ διευκόλυνση τοῦ μελετητῆ προστέθηκαν στὴν ἀρχὴ οἱ αὐξοντες ἀριθμοί, οἱ ὁποῖοι στὸ πρωτότυπο δὲν ὑπάρχουν. Στὶς ὑποσημειώσεις ἐπιχειρῶ νὰ ταυτίσω τοὺς τίτλους μετὰ ἐκδόσεις.

Κατάλογος βιβλίων τοῦ 1713.

1. Παλῆς καὶ Νέες Διάθίκες ⁵⁹	L. 80
2. Θεοτοκάρια ⁶⁰ πρὸς	L. 2
3. Σινταγματία ⁶¹	L. 3
4. Ὕμνοι Θεοκαρὰ ⁶² πρὸς	— S. 10
5. Διομολογιτάρια ⁶³ πρὸς	— S. 14
6. Οἶκι τῆς Παναγίας ⁶⁴ πρὸς	— S. 14

59. Λαυθάνει ἐκδοσὴ τῆς Π. Διαθήκης· βλ. Φ. Ἡλιού, *Προσθήκες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1515 - 1799)*, Α' Ἀθ. 1973, σ. 151· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ γίνονται: Ἡλιού, *Προσθήκες*. Γνωρίζουμε ἐκδοσὴ τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1681 (E. Legrand, *Bibliographie Hellénique du XVIIIe s. B'* ἀρ. 560· (στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ ἔργο αὐτὸ σημειώνονται: BH).

60. Γνωστὴ μᾶς εἶναι ἡ ἐκδοσὴ τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1681 (BH 17s. B'

ἀρ. 176) καὶ τοῦ Σάρου τοῦ 1688 (στό ἴδιο, ἀρ. 620).

61. Ἐχει βιβλιογραφηθεῖ ἐκδοσὴ τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1691 (BH 17s. Γ' ἀρ. 642).

62. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. B' ἀρ. 581) καὶ Σάρου 1691 (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 119, ἀρ. 77).

63. Γλυκῆς 1673 (BH 17s. B' ἀρ. 515).

64. Γλυκῆς 1673 (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 320, ἀρ. 77) καὶ Σάρου 1695 (BH 17s. Γ' ἀρ. 665).

7. Ψαλτήρια διειγτα ⁶⁵ προς	L. 3 S. 10
8. Γραμματικὲς Λάσκαρος ⁶⁶ πρὸς	L. 3 S. 10
9. Γραμματικὲς Βισαριόνος ⁶⁷ πρὸς	L. 3 —
10. Μπεροτολδος ⁶⁸ πρὸς	— S. 14
11. Βίος Ἐσόπου ⁶⁹ πρὸς	— S. 14
12. Μῖθος Ἐσόπου ⁷⁰ πρὸς	— S. 14
13. Βίος καὶ κόπος Ἐσόπου ⁷¹ πρὸς	— S. 28
14. Σπανὸς ⁷² πρὸς	— S. 14
15. Λιτουργίαι ⁷³ πρὸς	— S. 10
16. Σίντιπας ⁷⁴ πρὸς	— S. 14
17. Γλιζονιος ⁷⁵	L. 2 —
18. Ὀκτοεῖχια καὶ Ψαλιτιρια ⁷⁶ ὀρθινά	— S. 16
19. Ὀκτοεῖχια καὶ Ψαλιτήρια ἄλλα λατινα	— S. 18
20. Ἀνθολογία ⁷⁷	L. 17 —
21. Τριόδια ⁷⁸ πρὸς	L. 20 —
22. Παρακλιτικὲς ⁷⁹ πρὸς	L. 11 —

65. Γλυκῆς 1692 (BH 17s. Γ' ἀρ. 647) καὶ Σάρος 1698 (στὸ ἴδιο, ἀρ. 683).

66. Γλυκῆς 1673 (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 320, ἀρ. 75) καὶ Βαλδιπέρας 1711 (BH 18s. Α' ἀρ. 72).

67. Γλυκῆς 1686 (BH 17s. Β' ἀρ. 603) καὶ Σάρος 1694 (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 321, ἀρ. 108).

68. Ἰουλιανὸς 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 580).

69. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 322, ἀρ. 131).

70. Γλυκῆς 1699 (BH 17s. Γ' ἀρ. 691).

71. Βόρτολις 1709 (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 322, ἀρ. 119α).

72. Σάρος 1700 (BH 17s. Γ' ἀρ. 694).

73. Γλυκῆς 1672 (BH 17s. Ε' ἀρ. 147) καὶ Σάρος 1698 (στὸ ἴδιο, ἀρ. 256).

74. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει ἢ πρώτη βιβλιογραφημένη ἔκδοση τοῦ Συντί-

πα εἶναι τοῦ 1744 (Βόρτολις), γιὰ τὴν ὁποία ἔμωξ ξέρουμε ὅτι εἶναι τουλάχιστον ἡ δευτέρη ποὺ εἶχε γίνει ὡς τότε (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 163-4, ἀρ. 113). Ἡ ἀναγραφή τοῦ Συντίπα στὸν κατάλογο Σάρου-Βόρτολι τοῦ 1720 προϋποθέτει ἔκδοση πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 152). Τώρα, μὲ τὸν κατάλογο τοῦ Γλυκῆ τὸ χρονικὸ ὄριο μετατίθεται πρὶν ἀπὸ τὸ 1713.

75. Σάρος 1687 (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 321, ἀρ. 96).

76. Γλυκῆς 1712 (BH 18s. Α' ἀρ. 80).

77. Σάρος 1712 (Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, Ἀθ. 1964, ἀρ. 7· στή συνέχεια οἱ παραπομπὲς θὰ γίνονται : ΑΧΔ₁).

78. Γλυκῆς 1712 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση τοῦ Φ. Ἡλιού).

79. Γλυκῆς 1694 (Ἡλιού, Προσθηκὲς, σ. 321, ἀρ. 109).

23. Τιπικά ⁸⁰ πρὸς	L. 14	—
24. Πέντηκοστάρια ⁸¹ πρὸς	L. 10	—
35. Ἐβανγγελια ⁸² πρὸς	L. 20	—
26. Ἀπόστολους ⁸³ πρὸς	L. 4	S. 10
27. Εὐκολογια ⁸⁴ πρὸς	L. 7	S. 10
28. Μισοεὐχολογια ⁸⁵ πρὸς	L. 3	S. 10
29. Ρολόγια σκέτα ⁸⁶ πρὸς	L. 4	S. 10
30. Ρολογια χρισὰ πρὸς	L. 5	S. 10
31. Σίνοψες ⁸⁷ καρτὸν πρὸς	—	S. 30
32. Σινοψες σκέταις πρὸς	L. 2	—
33. Σινοψες χρισιές πρὸς	L. 3	—
34. Σίνοψες σαγρὶν πρὸς	L. 6	S. 4
35. Διακονικά ⁸⁸ σκέτα πρὸς	L. 2	—
36. Διακονικα χρισὰ πρὸς	L. 3	—
37. Μισορολόγια ⁸⁹ σκέτα πρὸς	L. 2	—
38. Μισορολόγια χρισὰ πρὸς	L. 3	—
39. Ἡρομολόγια ⁹⁰ πρὸς	L. 3	—
40. Ψαλτιρόπουλα ⁹¹ πρὸς	L. 2	—
41. Ψαλτιρόπουλα χρισὰ πρὸς	L. 3	—
42. Τέτραναγγελα ⁹² σκέτα πρὸς	L. 5	—
43. Τέτραναγγελα χρισὰ	L. 6	—
44. Γεοπονικά ⁹³ πρὸς		S. 30

80. Γλυκῆς 1691 - 2 (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 120, ἀρ. 79).

81. Γλυκῆς 1703 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 201).

82. Γλυκῆς 1686 (BH 17s. Β' ἀρ. 601) καὶ ἀγνώστου ἐκδότῃ 1704 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιοῦ).

83. Γλυκῆς cir. 1690 (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 321, ἀρ. 99) καὶ Σάρος 1710 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 1).

84. Γλυκῆς 1700 (BH 17s. Ε' ἀρ. 260) καὶ Σάρος 1705 (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 322, ἀρ. 116).

85. Σάρος 1693 (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 321, ἀρ. 105α).

86. Γλυκῆς 1687 (BH 17s. Ε' ἀρ. 210) καὶ ἀχρονολόγητῃ ἐκδοσῇ

τοῦ ἴδιου στὸ 18ο αἰ. (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 322, ἀρ. 112).

87. Σάρος 1711 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 203).

88. Γλυκῆς 1694 (BH 17s. Γ' ἀρ. 657) καὶ Σάρος 1710 (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 322, ἀρ. 121).

89. Ἀγνώστου ἐκδότῃ 1704 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιοῦ).

90. Γλυκῆς 1695 (Ἡλιοῦ, *Προσθηκῆς*, σ. 320, ἀρ. 82).

91. Γλυκῆς 1712 (Γ. Σ. Πλουμίδης, *Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας. Μετὰ προσθηκῶν εἰς τὰς βιβλιογραφίας E. Legrand καὶ Γκίνη-Μέξα*, «Θησαυρίσματα» 6(1969) 141).

92. Σάρος 1710 (BH 18s. Α' ἀρ. 66).

93. Γλυκῆς 1674 (BH 17s. Β'

45. Συναξαριστής ⁹⁴ πρὸς	L. 7	—
46. Νέους Κλιμακας ⁹⁵ πρὸς	L. 7	—
47. Χρονογραφος Ἀραβικὸς ⁹⁶ πρὸς	L. 7	—
48. Χρονογραφος ⁹⁷	L. 5 S. 10	
49. Θισαυρὸς Δαμσκηνὸς ⁹⁸ πρὸς	L. 5 S. 10	
50. Νέος Θισαυρὸς ⁹⁹ πρὸς	L. 5 S. 10	
51. Νέος Παράδισος ¹⁰⁰ πρὸς	L. 5 S. 10	
52. Παράδισος ¹⁰¹	L. 5 S. 10	
63. Καλοκαιρινή ¹⁰²	L. 4 S. 10	
54. Μαργαριτην Χρισοστομον ¹⁰³	L. 4 S. 10	
55. Ἐκλογιον ¹⁰⁴	L. 5	—
56. Κιριακοδρομίον ¹⁰⁵	L. 4 S. 10	
57. Μινέα ¹⁰⁶ εἰς βιβλία 12	L. 133	—
58. Μινέα εἰς βιβλία 6	L. 124	—
59. Παιδαγωγιας ¹⁰⁷ πρὸς	—	S. 3

ἀρ. 522) καὶ ἀγνώστου ἐκδότη 1696 (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 322, ἀρ. 113).

94. Γλυκῆς 1685 (*BH 17s. B'* ἀρ. 592) καὶ Σάρος 1691 (*BH 17s. Γ'* ἀρ. 644).

95. Γλυκῆς 1693 (*BH 17s. Γ'* ἀρ. 654).

96. Γλυκῆς 1677 (*BH 17s. B'* ἀρ. 339).

97. Γλυκῆς 1684 (Λαδᾶς-Χατζηδη-
μος, *Προσθήκες, διορθώσεις καὶ συμ-
πληρώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογρα-
φία τοῦ E. Legrand* γιὰ τοὺς αἰῶ-
νες XV, XVI καὶ XVII ἸΑΘ. 1976,
ἀρ. 316· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές
στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ βραχυγραφοῦνται :
*ΑΧΔ*₄) καὶ Σάρος 1691 (Ἡλιού, *Προσ-
θήκες*, σ. 321, ἀρ. 103).

98. Γλυκῆς 1683 (*BH 17s. B'*
ἀρ. 583) καὶ Σάρος 1705 (κατὰ
προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

99. Γλυκῆς 1676 (Ἡλιού, *Προσ-
θήκες*, σ. 109, ἀρ. 65) καὶ Σάρος
1688 (*BH 17s. E'* ἀρ. 214).

100. Γλυκῆς 1680 (*ΑΧΔ*₄, ἀρ.

256) καὶ ἀγνώστου ἐκδότη 1690
(Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 321, ἀρ. 101).

101. Γλυκῆς 1683 (*ΑΧΔ*₄, ἀρ.
272).

102. Γλυκῆς 1694 (*BH 17s. Γ'*
ἀρ. 659).

103. Γλυκῆς 1683 (*BH 17s. B'*
ἀρ. 576).

104. Γλυκῆς 1679 (*BH, 17s. B'*
542) καὶ Βαρβόνιος 1685 (κατὰ προ-
φορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

105. Σάρος 1688 (*ΑΧΔ*₄, ἀρ. 302).

106. Στὸ χρονικὸ διάστημα 1672-
1689 ὁ Γλυκῆς τυπώνει τμηματικὰ
ὀλόκληρη τὴ σειρὰ τῶν Μηναιῶν
(Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 108 - 9, ἀρ.
64, σ. 113 - 4, ἀρ. 68, σ. 320, ἀρ. 80
καὶ σ. 321, ἀρ. 98· *BH, 17s. B'* ἀρ.
525, 540, 584 καὶ *E'* ἀρ. 150, 167,
168, 184, 204· *ΑΧΔ*₄, ἀρ. 283).
Πλήρη σειρὰ Μηναιῶν τυπώνει καὶ
ὁ Σάρος μέσα στὸ 1689 (*BH 17s.*
E' ἀρ. 220 - 230).

107. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει (Ἡλιού,
Προσθήκες, σ. 151, σημ. 78).

60. Σιλιτουργικα ¹⁰⁸ πρὸς	S. 4
61. Στιχολογιας ¹⁰⁹ πρὸς	S. 4
62. Ἀλεξάνδρους ¹¹⁰ πρὸς	S. 14
63. Μιχαήλ Βοειβοδα ¹¹¹ πρὸς	S. 14
64. Προσκινιτάριον ¹¹² πρὸς	S. 30
65. Εἰστορία Κρίτης ¹¹³ πρὸς	S. 12
66. Ἐρόφιλι ¹¹⁴ πρὸς	S. 20
67. Θεορία Χριστιανικῆς ¹¹⁵ πρὸς	S. 20
68. Πιμὴν λογικὸν προβάτον ¹¹⁶ πρὸς	S. 20

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ὅλων αὐτῶν τῶν ἀρχειακῶν εἰδήσεων, σὰν κατακλείδα στὸ θέμα, σκόπιμο θὰ ἦταν νὰ διατυπωθοῦν μερικές γενικές παρατηρήσεις μετὰ βίαση τὸ ὕλικὸ πού παρουσιάστηκε στὴν ἐργασία αὐτή.

Οἱ ἀποστολές βιβλίων ἀπὸ τὴ Βενετία διαμορφώνονται ἀνάλογα μετὰ τὴ ζήτηση πού ὑπάρχει στὴν περιφέρεια καὶ δὲν εἶναι τὸ κέντρο παραγωγῆς πού ρυθμίζει τὴ διακίνηση. Οἱ ἔμποροι ἢ οἱ ἐμπορευόμενοι τῶν περιφερειακῶν περιοχῶν ζητοῦν ἀπὸ τοὺς παραγγελιαδόχους τοὺς στὴ Βενετία νὰ τοὺς προμηθεύσουν ἀνάμεσα σὲ ποικιλία ἐμπορευμάτων καὶ μερικὰ βιβλία, γιὰ τὰ ὁποῖα συχνὰ ἔχουν ἤδη ἔτοιμο τὸν ἀγοραστή. Ἄν δὲν ἔχει προηγηθεῖ παραγγελία γιὰ συγκεκριμένους τίτλους καὶ ἀριθμὸ ἀντιτύπων, ὁ ἔμπορος τῆς Βενετίας δὲν παίρνει τὴν πρωτοβουλία νὰ κάνει δοκιμαστικὲς ἀποστολές βιβλίων στοὺς συνεργάτες του, ὅπως κάποτε συμβαίνει γιὰ ἄλλα εἴδη προϊόντων. Πολὺ περισσότερο βέβαια δὲ νοεῖται νὰ «πλασάρει» τὰ ἔργα του ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης - βιβλιοπώλης· φυσικὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βιβλιοπώλη, τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ πού ἐμπορεύεται ἀποκλειστικὰ βιβλία, εἶναι ἀνυπόστατο καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴ Βενετία. Κάποιες φορές ἐμφανίζεται καὶ τὸ σπάνιο φαινόμενο νὰ τολμάει ἔμπορος ἀπὸ τὴν περιφέρεια νὰ ρίχνει στὸ μαγα-

108. Ἰουλιανὸς 1644 (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 75, ἀρ. 29).

109. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 322, ἀρ. 138).

110. Γλυκῆς 1699 (*BH 17s. Γ'* ἀρ. 690).

111. Γλυκῆς 1683 (*BH 17s. Β'* ἀρ. 574) καὶ Σάρος 1710 (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 322, ἀρ. 120).

112. Γλυκῆς 1679 (*BH 17s. Β'* ἀρ. 548) καὶ Σάρος 1690 (Ἡλιού,

Προσθήκες, σ. 321, ἀρ. 102).

113. Ἰουλιανὸς 1681 (*BH 17s. Β'* ἀρ. 565) καὶ Σάρος 1710 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

114. Γλυκῆς 1676 (*BH 17s. Ε'* ἀρ. 161).

115. Γλυκῆς 1699 (Ἡλιού, *Προσθήκες*, σ. 127-9, ἀρ. 84).

116. Γλυκῆς 1708 (*BH 17s. Α'* ἀρ. 46).

ζί του δοκιμαστικά ἕνα μικρὸ «στόκ» βιβλίων· «... Γράφω μερικὰ λίμπρα διὰ μία πρόβα νὰ μοῦ ψωνίσεις, ὡς ὀρίζεις πὼς ἀπὸ ἄλλη στάμπα δὲν ἤμπορεῖς νὰ πάρεις, ἐπειδὴ τις μὲ τὸ νὰ βρίσκεσαι εἰς τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ σιὸρ Γλυκῆ...»¹¹⁷, γράφει ὁ Νικολὸς Μέλος στὸν ἀδελφὸ του, ἂν καὶ γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἔχω μερικὲς ἐπιφυλάξεις καὶ πιστεύω πὼς ἡ δοκιμὴ (πρόβα) ἀναφέρεται ὄχι στὸ εἶδος τοῦ ἐμπορεύματος (βιβλία) ἀλλὰ μᾶλλον στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο (Γλυκῆς).

Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Σάρου εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν τὴ μεγαλύτερη ζήτηση, ἐπειδὴ εἶναι σημαντικὰ φθηνότερες ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ, ἔστω καὶ ἂν οἱ δεύτερες θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς πιὸ ἐπιμελημένες¹¹⁸, πράγμα ποὺ δικαιολογεῖ ἄλλωστε τὴν ὑψηλότερη τιμὴ τους.

Μὲ ἐξαιρέση ἴσως τῆς Παιδαγωγίας, τὰ μεγέθη τῶν ἀποστολῶν-παραγγελιῶν γιὰ τὰ ἄλλα βιβλία εἶναι ἀρκετὰ μικρὰ καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προβοῦμε σὲ συμπεράσματα ἢ ὑποθέσεις γιὰ τὸ μέγεθος παραγωγῆς τοῦ κάθε ἔργου.

Ὁ τιμοκατάλογος τοῦ 1713, ποὺ μὲ ἀρκετές, καθὼς τονίστηκε, ἐπιφυλάξεις ἔγινε δεκτὸ πὼς ἀναφέρεται σὲ βιβλία τοῦ Γλυκῆ, φέρνει σὲ φῶς μερικὲς λαθάνουσες ἐκδόσεις ἐνισχύοντας ἔτσι παλαιότερες γνώμες μελετητῶν γιὰ τὰ τόσα βιβλιογραφικὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Τέλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων — μόνον ἀπὸ τὰ δεδομένα αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ ἀρχαϊκοῦ ὕλικου — τὰ ὁποῖα μέσα στὴν εἰκοσαετία 1711-1731 ἐξάγονται ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ διατίθενται σὲ ἑλληνικὲς περιοχές, ἀνέρχεται σὲ 2.900 τόμους περίπου.

Συντριπτικὴ εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βιβλίου, ἐνῶ σχεδὸν ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἀπουσία τῶν λόγιων ἔργων. Ἀνάμεσα στὰ θρησκευτικὰ τὸ προβάδισμα σὲ ποικιλία τίτλων καὶ ἀριθμὸ ἀντιτύπων ἔχουν τὰ λειτουργικὰ βιβλία· κι ἀπὸ αὐτὰ πάλι ξεχωρίζουν γιὰ τὴ μεγάλη τους κυκλοφορία, ὅσα ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες χρησιμοποιοῦνται καὶ σὰν σχολικὰ ἐγχειρίδια στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση τῆς ἐποχῆς· εἶναι τὸ Ὀκτώηχι καὶ τὸ Ψαλτήρι, τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀλφαβητάρια σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας.

Εὐτυχία Α. Λιάτα.

117. Βλ. πιὸ πάνω σ. 7, ἀρ. 8.

118. Τὶς φροντισμένες ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ ἐξαιρεῖ ὁ Μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γεράσιμος Βλάχος, ἐνῶ ταυτόχρονα καταγγέλλει τὰ χονδρο-

ειδῆ σφάλματα καὶ τὶς ἐλλείψεις τῶν ἄλλων τυπογράφων (Κ.Δ. Μέρτζιος, *Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκῶν ἢ Γλυκίδων*, «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» 10 (1935) 39).